Qüestions preliminars

Jordi Cerdà

PID_00154838

UOC
Universitat Oberta de Catalunya
www.uoc.edu

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Índex

Introducció 5

1. Europa i l'edat mitjana 7

2. Llegir la literatura de l'edat mitjana 12

3. Sobre el concepte medieval 15

4. El segle XII 17

5. Emergència i regionalització de les cultures romàniques 21

6. Literatura comparada i filologia romànica 25

7. Cultures orals i escrites 29

8. Cavalleria 31

9. Estètica 38

10. Amor 42

11. Teoria de la recepció i gèneres 45

12. Estructures antropològiques i literatura medieval 50

Bibliografia 53

Annexos 55

Introducció

Pretendre fer un preàmbul d'un curs titulat *Introducció a la literatura europea* té un punt de temeritat. Entorn d'una temàtica com aquesta giren una quantitat molt important d'àrees de coneixement impossibles no solament de resumir, sinó també de descriure sumàriament. Hem optat per una introducció que abordés els conceptes fonamentals d'aquesta assignatura restringits a l'ús que en farem al llarg del curs. Les beceroles d'aquesta literatura europea, com intentarem desenvolupar a continuació, es troben fonamentalment al segle XII, en els primers monuments literaris de les llengües romàniques o també anomenades *neollatines*. Aquest caràcter històric, decididament genealògic que pren aquesta consideració, s'estén també en la metodologia dels materials que teniu a les mans. Situar textos, autors, públic, en definitiva, tota la institució literària en espais i temps concrets ha de ser un dels objectius d'aquestes pàgines.

Al llarg d'aquest primer mòdul es vol justificar el caràcter europeu d'aquest corpus literari i la centralitat que atorgarem al segle XII i a un grup lingüístic en concret: el gal·loromànic.

1. Europa i l'edat mitjana

Europa, com a realitat i com a representació, es va congriar a l'edat mitjana: el seu període de naixement, infantesa i joventut. Així ho ha han anat repetint al llarg dels darrers setanta anys diversos historiadors, sobretot francesos, els quals han defensat Europa com una unitat històrica. En concret dos noms sobresurten en aquesta reivindicació, abans i –molt especialment– just després de la Segona Guerra Mundial: **Marc Bloch** i **Lucien Febvre**, fundadors de la revista ***Annales***, segurament el projecte de renovació historiogràfica més important del segle XX.

Lectures recomanades

En aquest sentit és molt recomanable l'assaig de Jacques Le Goff, en què s'insereix tot un discurs europeista basat en la noció històrica que parteix de l'edat mitjana:
Jacques Le Goff (2003). *¿Nació Europa en la edad media?* Barcelona: Crítica.

Estudis més recents avalen des d'altres perspectives la constitució d'Europa durant el primer mil·lenni:
Peter Heather (2010). *Emperadores y bárbaros. El primer milenio de la historia de Europa*. Barcelona: Crítica.

També cal dir d'entrada que els homes de l'edat mitjana mai no van ser conscients d'aquesta realitat i ni tan sols van albirar la idea d'una Europa unida. Tampoc és cap casualitat que nosaltres, homes i dones de començament del segle XXI, que hem vist la constitució d'un marc polític i econòmic d'una Europa unida i patim també les sotsobres d'una crisi unitàriament, ens preguntem el perquè d'aquest projecte encara per fer i per pensar.

L'edat mitjana s'apunta com el substrat més determinant del patrimoni actiu de l'Europa d'avui i de demà. Durant aquest període, entre els segles IV i XV, es van conformar els elements constitutius essencials i es van revelar també els més problemàtics: la imbricació d'una unitat potencial dins d'una diversitat fonamental, el mestissatge de poblacions, les divisions i oposicions oest-est i nord-sud, la imprecisa frontera oriental i, pel que fa als nostres interessos més immediats, un element que sobresurt per damunt de tots, la primacia unificadora de la cultura.

Europa és fonamentalment un fenomen cultural, econòmic i polític més que no pas geogràfic; de fet, és, en aquest estricte sentit, el sector occidental del gran continent eurasiàtic. Allò que imprimeix la caracterització històrica europea és la generació de societats que van interactuar unes amb les altres de manera que el resultat va ser el fet de compartir determinades semblances importants. La primera similitud va ser conseqüència directa de la transformació de l'Europa bàrbara en el primer mil·lenni. Durant aquest període es van produir importantíssimes transformacions de caràcter econòmic, social i polític, i

també migratòries. Migració i formació de nous poders són fenòmens estretament relacionats; conjuminats van destruir l'ordre del món antic de dominació mediterrània i van cimentar l'Europa que coneixem actualment.

Citació

Lucien Febvre assajava una definició d'Europa en ple xoc d'una Guerra Mundial gestada precisament en el seu si:

"No llamo Europa, no llamaré Europa durante este curso, a un continente (ya hablaré de esto); no llamo Europa a una división geográfica del globo; no llamo Europa a un departamento racial de la humanidad blanca, porque a ningún antropólogo, a ningún etnólogo, a ningún «raciólogo» se le ha ocurrido nunca hablar de una raza europea, sustituir la más prodigiosa diversidad étnica por una unidad imaginaria y una pureza racial convencional (o propagandística); tampoco llamo Europa a una formación política definida, reconocida, organizada, dotada de instituciones fijas y permanentes, con apariencia de estado o de superestado, una formación en la que los europeos, o por lo menos ciertos europeos, han podido soñar a veces, pero siempre ha permanecido en estado de sueño, de modo que debemos preguntarnos si está destinada a hacerse realidad o condenada a seguir siendo un sueño; llamo Europa, sencillamente, a una unidad histórica, una unidad que se ha construido en una fecha determinada, una unidad reciente, una unidad histórica que aparece en la historia, y sabemos exactamente cuándo, pues Europa en este sentido, la Europa tal como la definiremos, tal como la estudiamos, es una creación de la edad media; una unidad histórica que, como todas las demás unidades históricas, se ha formado juntando diversidades, pedazos, jirones de unidades históricas anteriores, a su vez formadas de pedazos, jirones, fragmentos de unidades anteriores."

Lucien Febvre (2001). "Europa, curso profesado en el Collège de France en 1944-1945". A: *Europa, génesis de una civilización* (pàg. 29). Barcelona: Crítica.

Segurament una de les obres assagístiques més importants de les humanitats del segle XX és *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* ['Literatura europea i edat mitjana llatina'] (1948) d'**Ernts Robert Curtius**. La influència que va exercir en el moment de la seva publicació va ser enorme: evidentment per valors intrínsecs de la mateixa obra, encara tothora adduïda, però també perquè apareixia en un moment, la postguerra de la Segona Guerra Mundial, en què l'atmosfera apocalíptica general necessitava un recordatori de les arrels d'allò que anomenem *occident*. L'obra de Curtius s'ha d'inscriure, doncs, en un moment determinat de la història en què es vol preservar una civilització occidental a partir del reconeixement de la unitat espiritual d'Europa que ens ha llegat la transmissió contínua de la literatura. Pressupòsits i metodologia discutibles, però que van generar un debat molt important en tot el ventall dels estudis de les humanitats i del pensament polític europeu i europeista.

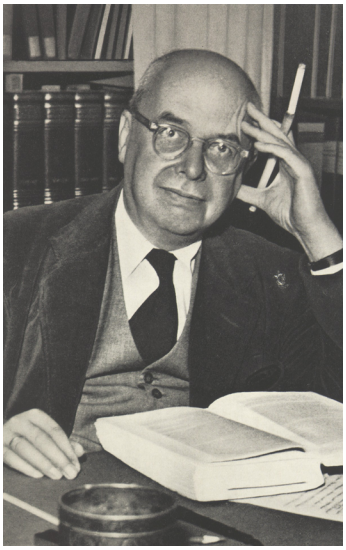

E. R. Curtius (1886-1956) va ser professor a les universitats de Marburg, Heidelberg i Bonn; i autor, entre altres obres, d'*Europaïsche Literatur und lateiniusches Mittelalter* (1958).

Amb tot, és inadmissible tractar l'edat mitjana des de la instrumentalització política. Durant aquest període, en efecte, veurem la formació d'algunes àrees lingüisticoculturals i d'algunes configuracions polítiques, en general ben poc coincidents amb les actuals. L'edat mitjana va ser poc "nacional", no solament per la seva fragmentació intrínseca, sinó perquè les estructures de poder dinàstiques (o no) no tenien una vocació constitutiva d'identitats de llarga durada. Una lectura finalista d'aquesta mena pervertiria el sentit i la funció de la història.

Geogràficament l'adjectiu medieval es va determinar en l'occident llatí, malgrat que és innegable la influència del món islàmic o jueu en l'estructura del pensament i de l'art d'aquests segles, components que es trobaven en el cor de

la mateixa Europa. El caràcter "occidental" (per tant, estrictament geogràfic) de la cristiandat europea té també un punt d'arrencada subjecte als segles en què pretenem centrar el nostre treball.

Per *cristiandat* entenem una concepció totalitzant de la religió que abraça tant l'àmbit polític, com el social i el temporal, és a dir, tota la cultura d'aquest període: les catedrals, el dret, les croades o la noció d'imperi. L'*imperium* és el mateix concepte de poder sense que estigui vinculat a cap entitat política concreta. És, per tant, un concepte abstracte i que legitima l'entitat política que el reclama, com pot ser un regne. L'*imperium* és el summe poder sobirà i, com a tal, únic, malgrat que sigui reivindicat per totes les entitats polítiques que se'n sentin hereves.

Un seguit de clergues, intel·lectuals del segle XII i XIII, van elaborar una teoria, la qual va tenir un impacte molt directe sobre bona part de la literatura que ens proposem estudiar. Es tracta de la idea segons la qual hi ha una transferència de poder i de civilització que va sempre d'est cap a oest: la ***translatio imperii*** i la ***translatio studii*** són recorreguts cronològics i geogràfics que van de l'imperi bizantí a l'imperi germànic, o, pel que fa al saber, d'Atenes a Roma i de Roma a París. Una teoria que està en la base de l'**eurocentrisme**, és a dir, de la suposada superioritat de la cultura europea occidental. Es fonamentava en sant Jeroni, qui, a partir de les profecies de Daniel, va parlar de quatre reialmes terrestres (assiriobabilònic, persa, grecomacedoni i romà). Aquesta noció va restar intacta al llarg de l'edat mitjana, la transmissió de poder (*translatio imperii*) continuava. Per a **Otó de Freising** (*c.* 1110 - *c.* 1158) el poder va passar de Roma als grecs (bizantins), dels grecs als francs, dels francs als llombards i, finalment, dels llombards als germànics. Val a dir que Otó de Freising va ser conseller polític de Frederic I Barba-roja. Pels historiadors francesos del moment, la llista d'imperis acabaria amb l'exaltació dels francs i, per als anglesos, dels britons. La *translatio studii* subratlla un fet que ens sembla cabdal en la nostra civilització: la transferència de coneixements, la transmissió de la cultura, referma la importància de la **tradició**, de l'herència en la història universal. Otó de Freising, ultra les consideracions nacionals, reflexiona sobre Occident i dibuixa el camí i l'evolució del poder i el coneixement que va d'est a oest: orient és el bressol i, occident, on s'acaben instal·lant.

Chrétien de Troyes

L'escriptor xampanyès Chrétien de Troyes (*c.* 1135 - *c.* 1190), en el pròleg del seu romanç *Cligés*, ens parla obertament tant de la *translatio imperii* com de la *translatio studii*. D'aquesta darrera afirma:

Ce nos ont nostre livre apris
qu'an Grece ot de chevalerie
le premier los et de clergie,
puis vint chevalerie a Rome
et de la clergie la somme,
qui or est en France venue.
Dex doint qu'ele i soit maintenue
et que li leus li abelisse
tant que ja mes de France n'isse
l'enors qui s'i est arestee.

Pels nostres llibres hem après que Grècia va ser la primera en la cavalleria i en la clerecia. Després va passar la cavalleria a Roma i el millor de la clerecia, i ara ha vingut a França. Déu vulgui que hi siguin mantingudes i estimades, i mai surti de França l'honor que les va fer deturar-s'hi.

C. de Troyes. *Cligés* (v. 28-37).

Lectures recomanades

Respecte a l'ús del pròleg en la literatura medieval i, en concret, la significació del que hem extractat:
Jesús Montoya; Isabel de Riquer (1998). *El prólogo literario en la Edad Media*. Madrid: UNED.

Pel que fa a les bases filosòfiques de la transferència del saber:
Edouard Jeauneau (1995). *"Translatio Studii". The Transmission of Learning: A Gilsonian Theme*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

Hi ha qui remunta aquesta concepció imperial cristiana a l'època carolíngia. Tanmateix s'ha d'esperar fins al segle XI, en què s'inicia pròpiament la consolidació de la cristiandat, fet que esdevindrà pròpiament la matriu d'Europa. És justament durant el segle XI en què factors sorgits de l'obra culturalitzadora de l'Església despleguen una labor unificadora. En podem esmentar tres que són essencials, com són la **reforma gregoriana**, la qual intenta establir una unitat potencial de culte en el si de l'Església, el desenvolupament de l'ordre monàstic de **Cluny**, i la ideologia i acció de les **croades**.

Les croades són d'una gran importància per la configuració europea i pel seu efecte contradictori. En determinar un món islàmic o pagà hostil, configuren, com un reactiu, una Europa abstracte cristiana, sobretot en la mesura en què assenyalen un límit, una frontera que marca la inexistència d'Europa. La contradicció rau en la col·lisió del dibuix d'una Europa limitada amb l'universalisme (catolicisme) implícit del missatge cristià. Si uns quants segles enrere tot Europa era un camp immens d'evangelització, arran de les croades es posa en evidència un límit i una limitació.

Les croades

El 1095, el papa Urbà II fa una crida a Clermont per a la presa cristiana de Terra Santa. La primera croada (1096-1099) acaba amb la possessió de Jerusalem per Jofre de Bouillon. Un dels moments més candents és la presa de Jerusalem per Saladí el 1187 i l'intent fallit de reconquesta, la Tercera Croada (1189-1192), acabdillada per Felip August, Frederic I Barba-roja i Ricard Cor de Lleó. Fins al 1270 s'organitzaran vuit croades a Terra Santa, la darrera, dirigida pel rei francès Lluís IX, acaba amb la seva host delmada i el mateix rei mor, víctima de la pesta. Així mateix cal pensar en les croades als territoris islamitzats europeus, com és el cas contra els almoràvits a la Península Ibèrica; o també la llançada dins el si mateix de la cristiandat en aquest cas contra l'heretgia càtara a territoris occitans.

L'assoliment d'una cristiandat va ser un procés llarg i que acabaria al segle XIII, el segle en què, com s'ha dit, es va delimitar Occident; des de Cracòvia o Oslo, fins a Londres, Toledo o Milà, estructures i actituds, preguntes i solucions es van anant uniformitzant en major o menor mesura. S'anava imposant una mateixa civilització.

2. Llegir la literatura de l'edat mitjana

Els tractats de filologia se solen iniciar amb un recorregut etimològic del mateix concepte: si *filo* equival a *amor* i *logos* a *paraula*, *filologia* hauria de significar 'amor a la paraula'. D'aquesta manera la filologia ha pogut esdevenir per a molts una mena d'amor que, superant la lògica de les tècniques i tecnologies de la interpretació, mena el seu interès constant al logos en què es troba recollit en l'ésser. Aquesta és la funció que, en bona mesura, **George Steiner** reivindica. Davant d'algunes inextricables tècniques o sistemes d'interpretació, a voltes closos en els seus pressupòsits i argots, en què sempre preval la lògica interna per damunt de les raons del text, cal un retorn a la filologia, que no consisteix en altra cosa que a garantir allò que Steiner anomena "**cortesia**", un manlleu evident del món medieval: és a dir, la respectuosa interpretació total (argumental, temàtica, històrica, formal o lingüística) el més ajustada a la *lettre* d'un text, perquè també en pugui emanar el misteri inacabable, la veu amagada i la font infinita de preguntes que la majoria de mètodes ofeguen o silencien perquè els problemes que plantegen al text contenen ja les seves pròpies respostes.

Lectura recomanada

George Steiner (1991). *Presencias reales*. Barcelona: Destino.

Sobre el concepte de cortesia, vegeu especialment les pàgines 188-211.

Dins de la filologia, el domini romànic és el constituït per tots els pobles que parlen llengües que continuen del llatí: llengües romàniques o també anomenades *neollatines*. Certament és un camp d'investigació mastodòntic i la realitat ha anat imposant límits entre les àrees més diverses de coneixement. Tanmateix, una tendència d'aquest estudi que des dels orígens fins a l'actualitat s'ha mantingut és la de circumscriure la filologia romànica en el domini medieval.

En el sentit d'estudi general de les llengües, el concepte de filologia ja és utilitzat per l'idealisme alemany. Concretament, el va emprar **August Wilhelm von Schlegel** el 1818 en un estudi fundacional de l'àrea de coneixement que pretenem desenvolupar, *Observations sur la langue et la littérature provençale*. Al llarg de la segona meitat del segle XIX, la filologia també designa de manera més restringida un aspecte clau i constitutiu de la seva àrea de coneixement: l'edició correcta del text, la crítica textual.

De 1870 a la Segona Guerra Mundial és l'etapa en què la filologia s'intenta establir com una ciència total, capaç de comprendre (i llegir) el passat. És sobretot Ernts Robert Curtius qui en la seva *Literatura europea i edat mitjana llatina* indica clarament que la filologia és una tècnica científica que ha d'estar en la base de qualsevol investigació històrica. Com a disciplina hermenèutica, la filologia fa ús de tots els coneixements que són necessaris per a entendre adequadament un text. Si es tracta, per exemple, del *Cantar del Mio Cid*, és igualment important posar en perspectiva l'estat del castellà manifest en els seus versos com els esdeveniments històrics que relata; interessen la còpia i les característiques del copista del manuscrit trobat; interessen les relacions de

l'èpica castellana amb la francesa, etc. El romanista ha transitat sempre lliurament entre diverses disciplines; tantes i tan diverses com siguin necessàries per a l'aclariment del text. Naturalment aquesta llibertat imposa dues condicions: la pertinència de coneixements precisos i l'experiència literària. Així doncs, l'erudició i el gust literari haurien de caracteritzar qualsevol pràctica filològica.

Després d'aquest període en què la filologia es va entendre com a ciència total, es va iniciar la divisió. Al desig d'universalització de la filologia, s'oposa la fragmentació del saber, l'especialització. En molts països l'antiga filologia s'ha dividit en una diversitat de ciències i coneixements més o menys independents: la paleografia, la lexicologia o la història literària particular. En comptes d'utilitzar el mot *filologia*, en alguns indrets s'han generalitzat altres conceptes, com el de semiòtica o d'hermenèutica.

Malgrat la deriva actual cap a la hiperespecialització en moltes branques del coneixement, el generalisme és un tret definitori i vigent de la filologia romànica. El concepte de romànic és fonamentalment genealògic, en la mesura que totes les llengües romàniques o neollatines deriven d'una deu lingüística (i per extensió cultural) comuna. El genealogisme posa en relleu justament la unitat radical, establerta en el passat, i que es concreta en les nocions de família naturals; la geolingüística també reconeix una tendència a la unitat que es concreta en la noció d'afinitat cultural i es projecta en el futur.

Aquella divisa que va encunyar el Romanticisme en boca de F. Schlegel, "el fi de la filologia és la història", va ser recollida i armada amb criteris científics pel positivisme del final del segle XIX i començament del XX. La filologia romànica és hereva d'aquesta llarga i fructífera tradició, els resultats, mètodes i instruments de treball de la qual són encara d'absoluta validesa.

Lectura recomanada

D'entre els manuals més generals de filologia romànica recomanem el de Lorenzo Renzi, per un plantejament obert, no exclusiu per als estudiosos d'aquesta matèria, i una reflexió interessant sobre la història d'aquesta disciplina:
Lorenzo Renzi (1982). *Introducción a la Filología Románica*: Madrid: Gredos.

Lorenzo Renzi, en exposar els trets més essencials de la filologia del segle XIX, la defineix com la filologia marcada pel paradigma històric, en què el camp lingüístic i el literari van de la mà; és el naixement de les "històries de la literatura" i de la "lingüística històrica".

El paradigma històric és fruit d'un nou punt de vista cognoscitiu, segons el qual només per l'estudi del canvi i del desenvolupament d'una institució (llengua, literatura, societat) podrem arribar a conèixer-la i a saber dir què és.

En aquest sentit, l'intent de sistematització de la història literària (i també lingüística) de l'edat mitjana coincidirà amb les primeres formulacions de la filologia romànica, fet que marcà la tradició d'aquesta disciplina científica. El naixement de la filologia romànica, doncs, és paral·lel al redescobriment de l'edat mitjana a partir de l'establiment d'una cronologia marc, i de l'estudi i edició del seu corpus textual.

3. Sobre el concepte medieval

El concepte medieval arrossega un reguitzell de convencions que en distorsionen l'ús recte. Com el concepte de modern i els seus derivats (modernitat, premodern o postmodern) el mot *medieval* comparteix la mateixa connotació normativa: serveix per a emmarcar provisionalment, estalviar-nos precisions cronològiques, però no forneix de cap coneixement objectiu.

Lectures recomanades

Tenim molt presents les reflexions de Giuseppe Sergi:
Giuseppe Sergi (2000). *La idea de Edad Media. Entre el sentido común y la práctica historiográfica*. Barcelona: Crítica.

I, en un to més polèmic, si no provocador, també considerem:
Jacques Heers (1992). *Le Moyen Age, une imposture*. París: Perrin.

Els noms que posem a les èpoques sorgeixen de l'experiència dels qui se'n senten estranys. Tenen la funció de dividir externament, però com a adjectius sovint qualifiquen enganyosament. El concepte medieval va néixer de la reflexió d'humanistes dels segles XV i XVI, que, esperançats per una nova era de renaixement cultural i econòmic, volien deixar enrere una imatge "obscura" edificada, sobretot, a partir de l'experiència de la crisi del segle XIV. Volien traslladar l'estranyesa amb què sentien un llarg període de prop de mil anys, el qual van titllar de *media aetas, media tempora, media antiquitas* o *media tempestas*.

Medieval davant modern

Tampoc ens ha de passar per alt que l'adjectiu *medieval*, a banda de designar una època, un context cronològic, també té un valor qualificatiu per a designar (o, millor, condemnar) allò irresolublement arcaic, obscurantista, totalment depassat i, per tant, objecte de desdeny. Una opinió que persisteix en diversos registres i que veu l'home medieval com un ancestre, no del tot complet, que va assolir un estadi intermedi d'evolució que ens ha dut fins als nivells d'intel·ligència i de sentit moral de l'actualitat, el de l'home modern. Certament, darrera d'aquesta visió hi ha la voluntat de vestir el passat d'obscuritat per a poder-nos sentir més a gust en un temps i unes identitats que han deixat feliçment enrere els destrets d'antany. Però insistirem a neutralitzar aquests prejudicis que també persisteixen en àmbits acadèmics; per exemple, en considerar la literatura medieval com un estadi poc evolucionat, naïf. La perfecció poeticoformal d'una *canso* trobadoresca o la complexitat moral dels herois de Chrétien de Troyes, com tindrem l'oportunitat de comprovar, són equiparables als cims més alts de la literatura europea de qualsevol època.

El 1550, l'humanista **Giorgio Vasari** (1511-1574) empra una periodificació historiogràfica que ha perdurat fins als nostres dies: la divisió tripartida entre unes edats antigues, mitjana i moderna. No es pot bandejar la utilització del concepte de medieval, incorporat absolutament en tota mena de registres i usos. Però hem de ser conscients que és impossible pensar en una caracterització comuna de mil anys d'història. Medieval és, doncs, un concepte que acaba designant de manera artificiosa una unitat que no va existir mai. Tota periodificació és una operació cultural orientada a la comprensió de la història.

Tanmateix, què té a veure, i per no moure'ns de Catalunya, la cultura residual hispanoromana del segle VIII, amb la jueva gironina del segle XIII o la morisca del segle XV?

És al llarg del segle XIX, el del Romanticisme, el del descobriment de les identitats nacionals, quan s'inicia un canvi de tendència pel que fa a la valoració dels temps mitjos. El sentiment de ruptura intel·lectual, de tradició, que van viure els homes del segle XIX i XX els va induir sens dubte a una visió idealitzada i harmonitzadora del llarg arc cronològic medieval. Com a conseqüència, l'experiència de desorientació de la contemporaneïtat els va dur a unificar, com a compensació, la cultura medieval. Cal posar sota sospita, doncs, aquesta tendència homogeneïtzadora i, enmig d'estructures comunes irrebatibles, cal permetre mostrar la diversitat i fer relluir les diferències d'un període cronològic tan extens i que va incloure tants territoris.

Pel que fa al naixement del les literatures romàniques, dedicarem la nostra anàlisi als segles XII i XIII, període central de l'edat mitjana. Segurament és l'arc cronològic en què es desenvolupen formes d'organització social, política i econòmica que més han arribat a identificar modernament el període medieval. Abraçaria els voltants de l'any mil fins al desenvolupament municipal, justament el període que és assenyalat com la infància de l'Europa moderna, de la seva cultura multiètnica (llatinogermànica, essencialment), de la seves formes de convivència i controvèrsies i, pel que fa als nostres interessos específics, el naixement i consolidació d'una cultura en vulgar.

Periodificació de l'edat mitjana

La periodificació interna del que representa el mil·lenni medieval canvia segons quina tradició cultural l'ha abordat. En la tradició acadèmica hispànica és freqüent l'ús dels termes *alta edat mitjana* (del segle V a l'any mil) i *baixa edat mitjana* (del mil al segle XV). Distinció que té l'origen en la tradició acadèmica italiana. L'àmbit germànic ha emprat una divisió tripartida: *Frühmittelalter* (primera edat mitjana, que abraçaria dels segles V al VIII), *Hochmittelalter* (alta edat mitjana, per als segles entorn de l'any 1000) i, finalment *Spätmittelalter* (edat mitjana tardana, que comprendria des del segle XII fins al XV). En el món anglosaxó s'utilitza freqüentment el terme *high Middle Ages* per a esmentar el "cim" de l'edat mitjana i vindria a designar els segles XII i XIII, els més característics pel que fa a la seva diferenciació clara respecte a les societats clàssiques i també a les de l'Antic Règim. Certament, aquesta designació s'ajustaria perfectament als nostres interessos perquè marcaria el període concret del naixement i consolidació de la literatura romànica en vulgar.

4. El segle XII

Ens centrarem en un segle, el XII, que representa una inflexió decisiva en el període medieval i en la història. Les transformacions arriben pràcticament a tot l'espectre vital: l'econòmic, el social, l'institucional, el jurídic o el religiós, i també en els usos lingüístics i en el pensament.

Les transformacions ja s'inicien a mitjan segle XI i concretament en les àrees més dinàmiques com la corona franca, Aquitània, els comtats occitans, el centre i nord de la Itàlia actual, la corona anglonormanda, Flandes o la riba del Rin. En aquests sectors hi ha un canvi inexorable vers una civilització eminentment urbana. Evidentment l'agricultura era i va ser durant segles l'activitat predominant i el feudalisme es va imposar a bastament. Tanmateix, s'entrelluca un nou món on els senyors han de sotmetre les ciutats o pactar-hi. Els artesans emergents van obtenint quotes de més llibertat i la divisió del treball augmenta. Aquest fet contribueix de manera decisiva a un nou ordenament en l'educació: la societat necessita juristes, metges, mestres o clergues més ben formats que els seus predecessors.

Les escoles monàstiques van perdent importància mentre que les catedralícies en guanyen. Es reforça el carisma de les autoritats episcopals presents a les ciutats, l'antiga *civitas*, que era el centre on vivia un bisbe. La universitat fa acte de presència i esdevindrà el principi rector d'aquesta transformació intel·lectual. Comptat i debatut, si la vida era agrària i la cultura monàstica, a partir del segle XII, el vector de canvi es va situant en una vida urbana i en una cultura universitària. Va ser a les ciutats on les nissagues principesques i senyorívoles de l'era postcarolíngia van intentar assentar el seu poder. Les ciutats van acollir les dinàmiques corts reials que, com en el París capet, van forjar uns processos d'identificació col·lectius molt forts, però també en el Palerm de Frederic II es van assajar mestissatges agosarats entre cultures ben diverses.

Els Capets i Frederic II de Sicília

Els Capets són la tercera dinastia els membres de la qual es van succeir en línia directa en el tron de França durant més de tres segles, de 987 fins a 1328. El seu nom el deuen al recordatori de la *cappa* de sant Martí que duia el primer rei de la nissaga perquè era abat laic de Sant Martí de Tours. A redós d'aquest entorn dinàstic es va generar i difondre, doncs, una part destacada de la literatura que analitzarem al llarg d'aquestes pàgines. Frederic II (1194-1250) va ser rei de Sicília des de 1198 fins a la seva mort. Provinent de nissagues romanogermàniques es va maridar, entre d'altres, amb Constança d'Aragó, filla d'Alfons I. Va promoure en la seva cort de l'extrem sud de la cristiandat la cultura tant en llatí com en italià –són remarcables els poetes de l'anomenada *escola siciliana* que s'hi congregaven. Així mateix, cal destacar un interès pertinaç per la ciència àrab.

Amb tot, seria reduccionista en excés interpretar aquests segles centrals de l'edat mitjana com una mena de dialèctica entre món rural i món urbà, és a dir, endarreriment davant progrés. Els grans territoris, les armes i el poder sobre el camp van ser l'eix indiscutit a partir del qual es van marcar les jerarquies socials i els usos polítics. Tanmateix, les ciutats van ser punts de referència ineludibles: la ciutat era el mercat, l'intercanvi econòmic i cultural, el lloc d'inurbació de les famílies aristocràtiques, la seu on el bisbe assumia el seu poder.

Tradicionalment, la historiografia ha fet un relat d'aquest segle a partir de nocions de progrés, benestar i fins i tot aplicant el concepte, a voltes massa de recurrent, de **renaixement**. Darrerament, alguns historiadors estan posant en dubte aquesta visió tan benvolent. Thomas N. Bisson, en l'anàlisi que fa de la governació de la cristiandat europea en aquest segle, titlla la situació del segle XII de **crisi** estesa arreu de la cristiandat on la societat es veia sotmesa a la violència i explotació dels senyorius: un poder gens polític i molt de caràcter personal i patrimonial. Una societat, en definitiva, avesada al conflicte i de la qual la literatura del moment va saber captar la tensió sempre present entre la lleialtat obligada i l'exercici d'un poder arbitrari.

Lectura complementària

Malgrat que sigui un assaig fonamentalment centrat en la noció de governació, aquest professor de Harvard, molt bon coneixedor de la realitat catalana medieval, fa algunes consideracions importants respecte al fenomen trobadoresc:
Thomas N. Bisson (2010). *La crisis del siglo XII. El poder, la nobleza y los orígenes de la gobernación europea*. Barcelona: Crítica.

El renaixement del segle XII

Al llarg del segle XV al nord i centre de la Itàlia actual es van esdevenir canvis i innovacions qualitatives: la impremta, la consciència dels lectors o l'exercici de poder. Canvis i innovacions que congrien allò que coneixem i anomenem Renaixement. Molta historiografia medieval, tal vegada de manera abusiva, parla, entre d'altres, del renaixement del segle XII. Entre els segles XI i XII es van operar canvis que podríem equiparar anàlogament als del segle XV pel que signifiquen d'inflexió positiva en el desenvolupament econòmic i cultural a les regions més dinàmiques d'Europa. S'ha aplicat de manera reiterada i excessiva el concepte de renaixement a diverses realitats històriques, però creiem que això no fa altra cosa que rebaixar l'ús original.

La religiositat també es transformarà sensiblement al llarg del segle XII. Un dels trets més destacats d'aquest canvi és la valoració de la humanitat de la figura de Crist, la qual va prenent més relleu. També la nova actitud envers la dona tindrà un efecte decisiu pel que fa al culte mariològic. Déu no és solament un jutge amenaçador sinó el pare, el mestre, *le beau Dieu*. Les representacions del diví comencen a voler suscitar sentiments d'humanitat. Les imatges de Maria amb el Nen, les marededéus romàniques, comencen a mostrar una relació afectuosa de l'adult amb un infant. Bernat de Claravall és un clar exponent d'uns corrents espirituals que susciten una devoció per Maria per les seves virtuts de virginitat i humilitat o els dolors de la seva compassió. En definitiva, una sensibilitat que també en major o menor mesura es traslladarà a la literatura profana i afaiçonarà un model femení.

Bernat de Claravall

Va néixer a la Borgonya (1090) en el si d'una família noble i va morir a Clairvaux el 1153. Va ingressar al monestir de Cîteaux, el qual abandona amb quatre germans d'ordre per fundar una altra comunitat, Clairvaux. És en aquesta nova comunitat des d'on va exercir una gran influència i autoritat en tota la cristiandat del segle XII, tant en l'ordre estrictament espiritual i teològic, com en el polític. Representa el misticisme més ascètic i l'ortodòxia més amatent davant un saber profà que va veure sempre com una amenaça.

El segle XII va ser un segle d'**heretgies**. Un fet que d'entrada constata una insatisfacció davant una religiositat oficial i una crítica davant una església clerical i autoritària com era la sorgida de la reforma gregoriana del segle XI. En el segon terç del segle XII, per mitjà de les relacions comercials entre la península itàlica i els Balcans, el remot dualisme religiós, tan present en la baixa antiguitat,

torna al centre de l'occident llatí. Dins d'aquest substrat neixen diversos corrents que aposten per una reforma en profunditat de l'espiritualitat, l'Església i, en definitiva, les relacions entre els homes i Déu. L'ideal d'una *vita apostolica* esdevé una força capaç per a subvertir l'ordre eclesiàstic i feudal. Parlem dels pobres de Lió o també anomenats **valdesos**. S'obre la possibilitat d'organitzar una església dels pobres enfront de l'església de Roma.

Lectura complementària

Una bona introducció en aquesta problemàtica:

Francesco Zambon (1998). *Paratge. Els trobadors i la croada contra els càtars*. Barcelona: Columna.

També, encara que d'origen i fonaments filosòfics diferents, hem d'esmentar el **catarisme**, el qual va arribar a tenir una implantació molt arrelada al Llenguadoc fins a la croada organitzada per la corona francesa i el papat que va decapitar no solament aquesta església paral·lela a l'oficial, sinó també una força política i cultural emergent com eren els comtats occitans i la seva relació amb els catalans. El catarisme va compartir espai i temps amb l'eclosió del fenomen trobadoresc a Occitània o Catalunya, sense que per això puguem establir cap mena de causalitat directa.

De manera general, hem d'afirmar que "l'edat mitjana cristiana" va ser plural i les experiències religioses diverses. Des del darrer terç del segle XI s'hauria de parlar d'esglésies, en plural, i no d'una sola cristiandat. Si bé l'església de Roma tracta d'imposar-se, aquesta centralització és ben lluny d'assolir uns objectius d'uniformitat de creences i de pràctiques. Sense menystenir, evidentment, la coexistència d'altres religions organitzades a banda de la cristiana, com van ser el judaisme o l'islam.

Si hi ha un aspecte que ha marcat les recerques en la medievalística després de la dècada dels seixanta del segle XX és el relleu de la diversitat cultural de l'edat mitjana. Investigacions molt centrades en el debat sobre el concepte de religiositats populars es van estendre a tots i cadascun dels estrats i superstrats de la societat medieval. S'entén com a necessitat fer una **lectura conflictual** de la cultura medieval, que en tingui en compte la complexitat i la globalitat. El conflicte és evident entre unes religiositats populars i la cultura eclesiàstica, però també, i en aquest punt pren molta importància pel que fa a la literatura, la cultura dels *milites*, la cavalleria, respecte a la resta d'estaments i estrats socials.

Lectures recomanades

Aaron J. Gourevitch (1983). *Les catégories de la culture médiévale*. París: Gallimard.

Aaron J. Gourevitch (1986). *Contadini e Santi: problemi della cultura medievale nel Medioevo*. Torí: Einaudi.

En l'edat mitjana, com en qualsevol societat complexa, no hi ha compartiments estancs, universos socials closos en si mateixos, sinó que, com ha assenyalat l'antropologia contemporània, sempre hi ha diverses cultures i estrats interpenetrats. Seguint el medievalista rus Aaron J. Gourevitch (1988), la cultura medieval és **multipolar** (i no doble), **interaccional** (no sotmesa a un flux únic), oberta a les mediacions i als mediadors.

Pocs exemples com la introducció de l'anomenada *matèria de Bretanya* en la cultura cavalleresca i àulica de la corona francesa il·lustra tan bé aquesta capacitat d'obertura i voluntat de mediació entre diversos estrats culturals. Els herois i motius bretons d'origen celta i, per tant, locals, esdevenen una moda que s'imposa en gairebé tots els cercles literaris profans d'Europa. També, en el cas

peninsular ibèric, ens pot cridar l'atenció com la veu d'una noia enamorada, en la Galícia més rural i passada pels filtres més refinats de la cultura cortesa, és escoltada a indrets tan allunyats com són les corts lleonesa, castellana o portuguesa; i en uns llocs i situacions aparentment tan extemporanis com va ser la conquesta d'Andalusia per part de les hosts castellanes.

No podem entendre el teatre d'aquest període sense la interpenetració de la cultura eclesial, l'àulica, amb la d'alguns professionals de la cultura que, com els joglars, pertanyien als estrats socials més baixos o, decididament, marginals. Tampoc podríem copsar la complexitat del cant cortesà, és a dir, el fenomen trobadoresc, sense la participació activa des del primer moment del joglar com a vehicle de transmissió, el qual, en alguns casos, va esdevenir trobador, creador de text i de melodia. Però sobretot és inintel·ligible l'èxit del cant cortesà a Occident sense la seva ***performance***, la interpretació duta a terme per joglars a les corts senyorívoles d'arreu, seqüència bàsica i que atorga sentit a aquest gènere que transita entre la poesia, la música i, sens dubte, les arts escèniques.

Lectura recomanada

La *performance* és un concepte aplicat per Paul Zumtor en les seves anàlisis de la literatura medieval. Segons aquest filòleg, *performance* és l'acció vocal en virtut de la qual el text poètic es transmet als destinataris. La transmissió de boca a oïda opera literalment damunt del text, el configura. La *performance*, doncs, converteix la comunicació oral en objecte poètic i li confereix la identitat social que fa que es reconegui com a tal.
Paul Zumtor (1989). *La letra y la voz: de la "literatura" medieval*. Madrid: Castalia.

5. Emergència i regionalització de les cultures romàniques

Cal fer veure que els principis més impersonals i els temes més elevats sempre estan lligats a temps i a llocs concrets. La literatura medieval no és una especulació abstracte, sinó un esdeveniment que sorgeix en un determinat espai vital. Cal situar-la, doncs, en períodes temporals i relacionar-la amb d'altres fenòmens culturals coetanis. És clar que això no vol dir que en una data i en un indret només hagi pogut sorgir una literatura precisa. Un determinisme d'aquesta mena seria de ben segur desencertat.

Tanmateix, la literatura, com qualsevol altra expressió cultural, depèn sempre de situacions prèvies: l'existència de relats, l'establiment de centres educatius, un cert benestar econòmic o una mínima organització social i econòmica. La literatura a l'edat mitjana se'ns ha de presentar diferenciada per regions, per autors, per experiències, per lectures, per etapes evolutives. Qui vulgui trobar de dalt a baix de l'edat mitjana una estètica unitària o només l'origen de la modernitat en deixarà de banda la vitalitat.

Segons **Umberto Eco**, la cultura medieval té sentit de la innovació, però fa per manera d'amagar-ho sota les despulles de la repetició (al contrari del que passa amb la cultura moderna, la qual fa veure que innova fins i tot quan repeteix). L'originalitat, un component que tant es valora des del Romanticisme, era per als medievals un pecat d'orgull, sinó d'ignorància. Amb tot, no es pot dir que a l'edat mitjana no s'innovi i no aflori l'enginy i l'originalitat, encara que gairebé mai es busqui deliberadament.

Lectura recomanada

Umberto Eco (1990). *Art i bellesa en l'estètica medieval*. Barcelona: Destino.

Introducció general a l'estètica medieval, molt centrada en el pensament tomístic i l'escolàstica més tardomedieval.

La literatura d'un període no és solament la que s'hi ha escrit o compost, sinó també la que s'hi ha llegit o escoltat. En efecte, estem avesats a històries de la literatura en què es dóna prioritat la novetat i, sovint, s'oblida el substrat literari que hi conviu i hi competeix. No ens hem d'hipnotitzar només per les novetats perquè retallaríem la vitalitat literària que reclamem.

La matèria de Bretanya

Un exemple que il·lustraria aquesta consideració és la preferència amb què els manuals de literatura han tractat l'anomenada *matèria de Bretanya* respecte de la matèria antiga. No hi ha cap mena de dubte que els herois bretons (Tristany, Artús o Lancelot) representen la innovació en l'horitzó literari àulic de la segona meitat del segle XII, però Enees o Diana no poden ser relegats a un paper secundari en el romanç d'aquest període, entre d'altres coses, perquè també van formar part de la novetat. Encara més: el seu coneixement i estudi ens ajuda a llegir amb més convenciment la novel·la artúrica. Pel que fa a la lectura dels clàssics, l'ombra d'Ovidi plana en tota l'edat mitjana, i de manera rellevant durant els segles XII i XIII. Hi és a Chrétien de Troyes o en el trobador llemosí Bernart de Ventadorn, dos noms propis de pes en la novetat literària de la segona meitat del segle XII. La lectura d'Ovidi esdevé, doncs, ineludible per comprendre més bé la millor literatura de la segona meitat del segle XII.

El primer pas per a copsar la diversitat real de la literatura medieval consisteix a precisar-ne les regions culturals. Cal tenir en compte que les *nationes* de l'edat mitjana tenien ben poca cosa a veure amb les nacions que del Romanticisme ençà s'ha anat bastint la historiografia literària. La França medieval, en els estrictes límits lingüístics, deixaria de banda, per exemple, tot Occitània i, per contra, hauria d'incloure bona part de les elits de la Gran Bretanya, on, d'altra banda, hem de pensar que coexistia una identitat bretona vivíssima. En definitiva, una cartografia cultural ben diferent de l'actual. Com veurem en diversos gèneres i situacions, la literatura és un procés clau en les identificacions col·lectives i individuals. Tanmateix, hem de tenir en compte que el concepte mateix de nació és contemporani. La coincidència que l'idealisme alemany va establir entre la literatura, la llengua i la nació no va existir en el període medieval. És innegable que existien processos d'identificació en l'edat mitjana, però ben allunyats d'allò que a hores d'ara anomenaríem *una consciència nacional*.

Com ja hem apuntat també s'esdevé una gran transformació pel que fa al llenguatge: tipus, registre i usos. Malgrat l'omnipresència del llatí durant l'alta edat mitjana, no podem deixar de pensar que hi havia altres cultures que desconeixien la suposada llengua comuna. Aquest fet és ben contrastat en el concili de Tours (813), en què els bisbes de diverses regions de l'imperi carolingi –romàniques i germàniques– recomanen que en les homilies es faci "transferre studeat in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam, quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur" [traduir directament en la llengua romana parlada pels rústics o bé la llengua *tedesca* –germànica–, a fi que tots sense excepció puguin comprendre sense dificultat allò que els diuen]. En definitiva, hem de tenir en compte que partim clarament d'una situació de **diglòssia**. L'emergència de textos literaris en vulgar està molt lligada a l'àmbit litúrgic, en què unes circumstàncies precises obliguen a triar una llengua romànica perquè els objectius pastorals arribin a tants feligresos com sigui possible. Sense pretendre esmentar-ne la totalitat, en l'àrea del gal·loromànic trobem *La seqüència de Santa Eulàlia* (*c.* 880), *El Sermó de Valenciennes* (*c.* 937-952), *La vida de Sant Lodegari* (s. X) o *Passió de Clermont* (s. X).

El gal·loromànic

Per *gal·loromànic* entenem el grup lingüístic romànic format per les llengües parlades a l'antiga Gàl·lia: el gal·loromànic septentrional o llengua d'oïl, el meridional o llengua d'oc, i el francoprovençal. Veurem que la denominació emprada per Dant i tants d'altres escriptors medievals de les dues llengües principals de les Gàl·lies partia de l'oposició

entre les diverses maneres de dir *sí*: llengua d'oïl (és a dir, *oui*) i llengua d'oc ('sí' en occità i també en català antic). Occitània, denominació moderna, voldria dir 'el país del sí'.

Té un interès literari obvi i disposa d'una detinguda bibliografia de caràcter lingüístic la ***Vida de sant Alexis*** o *Cançó de sant Alexis*, text del segle XI (*c.* 1040) escrit en una llengua situada en un estadi immediatament inferior a la *Cançó de Rotllan*. Des de molts punt de vista, seria el text baula entre la prehistòria literària del francès antic i el que es considera el primer monument de la tradició literària romànica: la *Cançó de Rotllan*.

Per tant, la irrupció de la literatura en vulgar no és de cop en una dimensió abstracta, artificial, ahistòrica, sinó que va precedida d'un període llarg en què es van produint unes ruptures culturals i lingüístiques respecte a la tradició llatina i, concretament, la llatinocristiana.

Tanmateix, el llatí del segle XII tampoc queda al marge de les transformacions: cada cop guanya més fluïdesa, assoleix més riquesa de matisos i està capacitat per a expressar més genuïnament sentiments personals. El llatí encara no és **escolàstic**, però deixa de tenir l'encarcarament del llatí carolingi. La cultura cortesana i la cavalleresca incorporen tota una sèrie de valors mundans que no havien aparegut, tret de manera molt escadussera, en la literatura llatina medieval.

Carmina Burana

Els ***Carmina Burana*** o el ***Cançoner eròtic de Ripoll*** mostren una nova sensibilitat que no intenta solament imitar Ovidi, sinó fer alguna cosa de nou tant pel que fa al contingut com a la forma, en què destaca l'ús de la rima. Un element, el de la rima, determinat en la configuració de la poesia en vulgar: per l'ordenació, pel ritme o, també, pel contingut de la lírica occidental.

"Stetit puella rufa tunica; si quis eam tetigit, tunica crepuit. Eia!	Dempeus és la noia / vestida de vermell; / si algú la toca, / el vestit s'esquinça. / Eia!
Stetit puella tamquam rosula; facie splenduit, et os eius floruit. Eia!"	Dempeus és la noia / com una roseta; / té el rostre resplendent / i els llavis en flor. / Eia!

Carmina Burana (1989, pàg. 69), versió de Joan Petit, Barcelona: Quaderns Crema. Vegeu també la recent edició del *Cançoner eròtic de Ripoll* (2010), a cura de Pere Quetglas (Barcelona: Adesiara).

Aquesta fluïdesa del llatí del segle XII comparteix protagonisme amb un altre element: la irrupció de les literatures romàniques. Segurament aquest naixement no s'explica exclusivament, com de fet va assenyalar **Curtius**, des del desenvolupament de la matriu llatina, la qual va originar la literatura en vulgar. És una qüestió més complexa i diversa, una autèntica transformació cultural, sens dubte, una de les més importants de la nostra història. No podem entendre una llengua simplement com un idioma, una estructura gramatical,

sinó com tot un horitzó d'intel·ligibilitat que es comunica per mitjà del llenguatge. La llengua en què emergiren les literatures en vulgar va ser compresa, transmesa i eventualment traduïda a d'altres llengües vulgars. Hem de valorar el pes extraordinari de l'herència antiga (la llatina), però cal tenir molt present la recuperació d'unes cultures pròpies que van empeltar les literatures en romanç. I evidentment tot això gràcies a uns autors i a públic, oïdor o lector, que des de diversos indrets d'allò que anomenem Europa van crear un horitzó literari radicalment nou.

Jean Frappier va expressar aquest procés de manera ben eloqüent:

> "Tothom ha d'admetre que la literatura en llatí va ser com la institutriu de les literatures en llengua vulgar i en va mostrar la qualitat de l'expressió. Tanmateix, E. R. Curtius va oblidar sovint l'eficiència del lirisme provençal, de la cançó de gesta i del romanç francès (sense esmentar estimulants més tardans) en la formació de la literatura europea. No va tenir en consideració que si la vida merament intel·lectual es traduïa plenament només mitjançant el llatí, les necessitats d'afectivitat i de la imaginació s'expressaven millor en les llengües maternes (o millor encara, sens dubte, en aquest art medieval d'on hom reconeix la força de l'emoció). No podem oblidar que si al llatí li va correspondre la supremacia, des de l'època carolíngia fins a la meitat o final del segle XII, tot seguit va perdre la seva qualitat literària (llevat de brillants excepcions) des del moment que va es va anar oposant a les llengües vulgars."
>
> Jean Frappier (1968). "Littérature médiévale et littérature comparée". A: *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters* (pàg. 148). Heildelberg: C. Winter Universitätsverlag.

Sens dubte, i per incidir en un aspecte que com ja hem esmentat ens sembla fonamental, les llengües en vulgar (maternes o no) van generar, ja al final del segle XI, uns **processos d'identificació** col·lectius o individuals més poderosos que el llatí, element clau no solament per a la substitució d'una llengua per una altra, sinó sobretot per a la creació d'àmbits, gèneres i obres que van propiciar un horitzó literari (i cultural) radicalment nou.

6. Literatura comparada i filologia romànica

La filologia romànica ha abordat el conjunt de les diverses llengües medievals com un objecte d'estudi comú. Cada una, amb la literatura com a component privilegiat, ha estat un element dins un grup entès com a homogeni. En aquest sentit, la metodologia de la filologia romànica del segle XIX anuncia, sense ser-ne conscient, allò que un segle més tard serà la **literatura comparada** per aquesta curiositat, el gust per la síntesi i l'obertura a qualsevol fenomen literari sigui quin sigui el temps i el lloc de producció. Un dels primers estudiosos de la filologia romànica, **François Raynouard**, revela l'ús d'una metodologia comparatista amb un treball fundacional titulat justament *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans leurs rapports avec la langue des troubadours* (1821). El 1832, en el curs d'obertura de la Sorbona, **Jean-Jacques Ampère** pronunciarà el discurs *De la littérature française dans ses rapports avec les littératures étrangères au Moyen Age*.

Si la literatura comparada cerca la història de les relacions literàries internacionals, el romanista centra el seu estudi en aquestes relacions en un període concret: el naixement i primer desenvolupament de les literatures en vulgar. Evidentment els esforços dels romanistes per entendre correctament cadascuna d'aquestes llengües en la seva fase constitutiva, conèixer el llatí medieval o alguna llengua o cultura coetània a l'emergència d'aquestes literatures, alemany medieval o àrab, esmerça bona part de la seva capacitat investigadora. Aquests coneixements poden posar obstacles al comparatista. Però, d'altra banda, hi ha uns factors d'ordre metodològic que coincideixen i complementen la lectura i estudi del corpus literari medieval. Per assenyalar-ne els més essencials, cal dir que l'àrea de la cultura i de la creació literària romàniques medievals es caracteritza perquè és feta des de la diversitat dins d'una unitat implícita. Podem observar una tendència al cosmopolitisme afavorit per una fe comuna a tot Occident i per una llengua universal, el llatí. D'aquest cosmopolitisme, Roma n'és al mateix temps metròpoli i símbol. El llatí medieval, mitjà d'expressió de poetes, cronistes, teòlegs, etc., és el suport d'una vida intel·lectual i religiosa extraordinàriament rica. L'home medieval de gairebé tots els registres socials havia de copsar l'existència de dues llengües: la del poble i la dels lletrats (els *clerici, litterati*). D'un indret a un altre d'Europa, el llatí assegurava la circulació d'idees entre les elits intel·lectuals de cadascuna de les regions.

La cultura llatina va contribuir sens dubte a la idea d'una unitat fundada en els tres principis universals d'***imperium***, ***sacerdotium*** i ***studium***. Des d'aquesta perspectiva, el comparatisme ha d'analitzar les diverses parts, regions, dins un tot orgànic com va ser l'Occident medieval.

Cal tenir en compte, doncs, que en una cort com la d'Enric II de **Plantagenet** (1154-1189) es fa molt difícil un estudi que destriï la literatura a partir de la pertinença lingüística: el francès o el llatí, sense oblidar el gal·lès o el saxó. La història literària ha de considerar totes les tradicions per a entendre'n el desenvolupament.

Els Plantagenet

És la dinastia reial anglesa que va accedir al tron des d'Enric II, el 1154, fins a Ricard III, el 1485. Aquesta nissaga tenia l'origen en el casal francès d'Anjou. Jofre V d'Anjou es va maridar amb Matilde, filla única d'Enric I d'Anglaterra, el 1127. Pel que sembla, Jofre V tenia el costum de dur un branquilló de ginesta (en francès *genêt*) al capell, i d'això el nom de la nissaga: els Plantagenet.

Tanmateix hi ha una llengua vulgar que sobresurt en l'ús, lectura i prestigi literari. Hem de ponderar que el francès, en la seva formulació literària, era ben conegut a indrets tan allunyats del seu domini lingüístic natural com eren les corts escandinaves, les germanes, de la península itàlica, de la nostra península Ibèrica o les de territoris d'ultramar, és a dir, els regnes o dominis cristianooccidentals a l'Orient Mitjà. Una nova expressió literària que serà portaveu no solament d'un àmbit exclusivament religiós, sinó per damunt de tot d'un àmbit laic totalment desvinculat de la ***rusticitas***, allunyat de la situació de diglòssia que hem fet notar en el període carolingi.

Així doncs, la literatura en francès antic no l'entendrem en el context d'una tradició anomenada contemporàniament *nacional*. Cal pensar que el francès (i amb les seves variants dialectals com són l'anglonormand, el frànc o el picard) assolirà un prestigi fora de les seves fronteres lingüístiques naturals en la narrativa de ficció (primer en vers, després en prosa), però també en registres tan específics com són l'enciclopèdic (*Li livres dou Trésor* del florentí Brunetto Latini, 1220-1294), la divulgació científica (*Le régime du corps* d'Aldebrandí de Siena de 1256) o fins i tot el llibre de viatges (com el *Livre des merveilles du monde* de l'anglès Joan de Mandeville, de 1356).

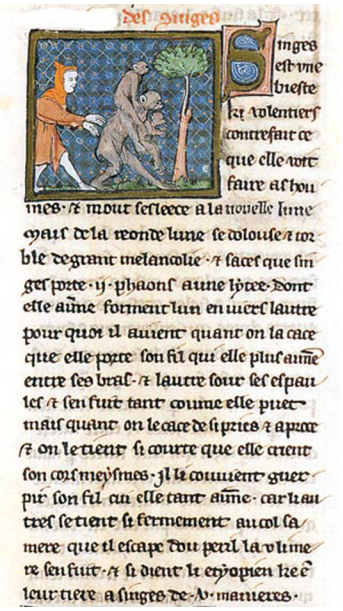

Reproducció d'un foli de *Li Livres dou Trésor* de Brunetto Latini que correspon al Bestiari, concretament al mico.

És doncs justificat situar en aquest cas el francès antic com a expressió literària privilegiada d'un àmbit, el cortesà i cavalleresc, en un radi amplíssim que va des d'Escandinàvia a la Germània o fins a la península Ibèrica. Herois com **Alexandre**, **Rotllan** o **Artús** tenen orígens culturals diversos i es pot discutir llargament sobre l'arqueologia de les llegendes respectives, però és fora de qualsevol dubte el fet que van ser les aristocràcies anglonormandes i franceses els seus centres difusors, els territoris emissors del model literari que va acabar fent fortuna.

El francès tampoc no exerceix una hegemonia absoluta i d'altres llengües disposen del prestigi literari suficient per a travessar les fronteres lingüístiques naturals i ser escoltades, llegides i imitades més enllà. Ens trobem amb el cas de l'altra gran llengua gal·loromànica, l'occità, la qual gràcies al fenomen trobadoresc estén el seu ús literari fora dels seus dominis. Però també hem d'esmentar,

fora d'aquest grup lingüístic, el gallegoportuguès, conreat literàriament a bona part de la península Ibèrica. Podem afirmar que la lírica culta europea medieval té un centre difusor que no és altre que les corts occitanes a què s'aniran sumant algunes d'ibèriques o del nord d'Itàlia del segle XII.

Som davant, doncs, d'un ús i especialització lingüístics dels gèneres literaris que ens remet, sense que els medievals en fossin conscients, a allò que va succeir a la Grècia clàssica. Hem de buidar la paraula ***lingua*** de qualsevol rèmora romàntica com a expressió privilegiada d'un esperit nacional, essència del ***Volk***. Seria més ajustat reduir la llengua a un sistema expressiu i comunicatiu.

L'**especialització** d'un ús literari d'una llengua en concret també va generar el comentari dels mateixos autors medievals. Vegem, per exemple, el trobador català **Ramon Vidal de Besalú**, que a començament del segle XIII redacta les *Razos de trobar*, un promptuari gramatical i versificador per a la composició correcta de poesia trobadoresca occitana:

> "[...] la parladura francesca val mais et [es] plus avinenz a far romanz e pasturellas; mas cella de lemosin val mais per fer vers et cansons et serventes; et per totas las terras de nostre lengage son de major autoritat li cantar de la lenga limosina que de nengun'altra parladura per qu'ieu vos en parlerai primeramene."
>
> Ed. d'F. Guessard (1973, pàg. 71). Ginebra: Slatkine.
>
> La llengua francesa és més avinent per a fer romanços i pastorel·les; tanmateix la llemosina [és a dir, l'occitana] val més per a fer cançons i sirventesos; per tot arreu on es parla la nostra llengua són de més prestigi els cants en llemosí que de qualsevol altra parla i per això us en parlaré primerament.

Aquest repartiment lingüístic en funció del gènere literari arriba també fins a **Dant Alighieri** (1265-1321), que en la seva *De vulgari eloquentia* (I, X, 1) escriu:

> "Allegat ergo pro se lingua oïl, quod propter sui faciliorem ac delectabiliorem vulgaritatem, quicquid redactum, sive inventum est ad vulgare prosaicum, suum est: videlicet biblia cum Trojanorum Romanorumque gestibus compilata, et Arturi regis ambages pulcherrimae, et quam plures aliae historiae ac doctrinae. Pro se vero argumentatur alia, scilicet oc, quod vulgares eloquentes in ea primitus poetati sunt, tanquam in perfectiori, dulciorique loquela: ut puta Petrus de Alvernia, et alii antiquiores doctores."
>
> Per a ell al·lega que la llengua d'oïl [francès] que per ser fàcil i agradable llengua vulgar, li pertany tot allò que ha estat traduït en prosa vulgar, és a dir, la Bíblia, els llibres de les gestes dels troians i dels romans, i les plaents llegendes del rei Artús, i d'altres històries i doctrines. L'altra cosa que argumenta per a ell, pel que fa a la llengua d'oc [occità], que els escriptors en vulgars, els primeríssims poetes, van conrear aquesta llengua per ser la més perfecta i dolça forma de parlar, pensa en Peire d'Alvernha i en d'altres antics mestres.

Tampoc podem deixar passar per alt un altre fenomen ben característic de tota la baixa edat mitjana com és el de les **llengües literàries híbrides**, les quals s'haurien d'explicar per processos complexos d'interpenetració cultural. N'hi ha de variats i pràcticament en totes les regions i períodes des del segle XII fins a la fi de l'edat mitjana. Podem esmentar la barreja artificial de llengua d'oc i d'oïl en la cançó de gesta de *Girard de Roussillon*, feta segurament per un trobador del Poitou; una altra llengua fictícia, acolorida de llombard i de venecià, és l'anomenat *francoitalià* de l'*Entrée de Spagne*, cancó escrita a final del segle XII per un padovès, o en la versió de la *Cançó de Rotllan* del manuscrit

de Venècia (V4). També en l'àmbit català es parla de llengua híbrida quan fem referència als poetes catalans anteriors a Ausiàs Marc, els quals empren un occità amarat de catalanismes.

Aquests fenòmens d'hibridisme s'han de tractar, més que des d'aspectes merament de lingüística interna –inherent al text analitzat–, des d'una perspectiva literària. Hi ha un ús deliberat d'una llengua associada a un gènere literari concret i, per tant, l'explicació s'ha de buscar més des de l'estètica que des de la lingüística.

Escenes de la vida de sant Lluís.

Conformaria tot aquest àmbit literari el que anomenem *una comprensiva literatura europea*, la qual transcendeix l'espai que més tard (molt més tard) serà nacional. És una literatura en vulgar que es reivindica i valora sobre la mediollatina. Si bé aquesta cohesió i aquest equilibri a Occident, *orbis christianus*, es fonamentaven en el paper de l'Església (i del llatí), hi va tenir un paper fonamental l'anomenada *la seva filla primogènita*, França, la "il·luminada de fe, de saber i de cavalleria", tal com ho va escriure el cronista del segle XII Guillem de Nangis en la *Vida de sant Lluís*. A partir del segle XIV s'atenua la centralitat francesa a tota la romània. La guerra dels Cent Anys (1340-1450) acabarà d'endinsar la corona francesa en una profunda crisi política, econòmica i cultural. No serà fins al segle XIV que una altra llengua de la romània, l'italià, rivalitzarà per aquesta hegemonia amb el francès.

El *trecento* italià situa un nou far a Occident alhora que també coincideix amb un altre fenomen que alterarà la tradició literària d'aquest període: l'augment exponencial de manuscrits conservats. Fets que d'una manera o altra exigeixen una manera diferent de relatar la historiografia literària.

Per acabar i en paraules del romanista Stefano Asperti:

"[...] la literatura gal·loromànica del segle XII es consolida com un gran repertori comú de formes i de temes, després desenvolupat successivament i amb específica originalitat individual en les escoles literàries nacionals: se sosté que la centralitat francesa es mantindrà inalterable durant tot el segle XIII, mentre que el paper del sud occitànic comença a declinar precoçment ja en l'inici del mateix segle. El segle XII gal·loromànic constitueix el moment de la gran «literatura europea occidental»."

Stefano Asperti (2006). *Origini romanze: lingue, testi antiche, letterature* (pàg. 286). Roma: Viella.

7. Cultures orals i escrites

Abans d'entrar en consideracions estrictament literàries, caldria fer esment d'elements d'ordre cultural molt genèric però que afecten, i de quina manera, l'abordatge de textos medievals. Per a entendre el pensament medieval cal preguntar-se com es pensava en l'edat mitjana: les condicions materials, psicològiques, pedagògiques, etc. El **clergue** va ser el professional de l'escriptura en aquest període. Era l'individu que llegia i escrivia en una societat, si no àgrafa, poc avesada a l'escriptura.

> No podem reduir la història del pensament a una història de l'escriptura, però hem de prendre en consideració que en la cultura textual de l'edat mitjana que ha perviscut, la **veu** forma (i configura) part del text; l'oral subsisteix en l'escrit.

Imatge d'un clergue en el seu estudi, extreta de l'obra de Vincent de Beauvaiu, *Speculum magus*.

És a partir del segle XI, i de manera més generalitzada a partir del segle XIII, que els manuscrits en llengües vulgars es multipliquen entre un nombre creixent de laics que es va alfabetitzant. L'amanuense que copiava un text en la seva llengua vernacla generalment reflectia, més que no pas en les còpies llatines, els fenòmens de la llengua parlada. Són manuscrits en què podem apreciar una gran diversitat ortogràfica en els diversos dialectes. Han estat ben estudiats els processos que porten un text oral acompanyat de música, com és el cant trobadoresc, pels diversos estadis de l'escriptura fins a ser recollits en cançoners. O com les cançons de gesta també entren en cercles en què seran passades a l'escriptura sense, però, prescindir de les tècniques de declamació. Més endavant, quan escrivents professionals prosificaran, adaptaran i cal·ligrafiaran aquests mateixos relats, es passaran a llegir en públic, segurament en grups reduïts o solitàriament. I també, com tindrem l'ocasió de precisar, s'incorpora la dona noble dins d'aquest públic privilegiat. Molts cops els pròlegs d'aquests textos ens expliquen les diverses fonts orals o les rúbriques, en l'inici de cada capítol, ens anuncien allò que passarà en la trama que es llegirà a continuació. Unes pràctiques que, en definitiva, constaten una cultura que privilegia les arts de la conversa: una literatura escrita que no sap (i no vol) prescindir de la veu.

Serà a partir del segle XIII quan es detectaran uns canvis pregons que afectaran poderosíssimament la cultura i la seva transmissió. Hem parlat de l'augment exponencial de manuscrits conservats perquè la lectura inicia un procés irreversible de socialització. Molt concretament al nord d'Itàlia i una mica més tard als Països Baixos i algunes ciutats germàniques, ja podem parlar d'una lectura burgesa, constituïda per jutges, notaris o clergues i fins i tot artesans, comptables o mercaders. Alguns d'aquests llibres són copiats dins d'aquest mateix mitjà, sovint pels mateixos usuaris. El llibre es multiplica sobre el paper,

en escriptura més o menys cursiva. La lectura, doncs, esdevé cada cop més privada. També hem d'afegir la pastoral dels ordes mendicants (franciscans, dominicans, etc.), els quals divulguen el llibre de devoció privada: les pregàries particulars o la literatura hagiogràfica esdevenen una part important de la vida cultual fonamentalment urbana.

Una característica generalitzada en tota l'edat mitjana és l'al·lusió constant a l'***auctoritas***. Sempre hi ha algú que abans ha dit allò que l'autor recorda i reprèn. Els medievals es complauen en la citació. Certament és una tècnica argumentativa, però, i abans que res, també és un **estadi de textualitat**, en la mesura que una altra veu s'incorpora en el relat.

Web recomanat

Vegeu Guglielmo Cavallo, *Le rossignol et l'hirondelle. Lire et écrire à byzance, en occident*, a http://www.cairn.info/article.php?ID_ARTICLE=ANNA_564_0849

L'aparició del còdex

El llibre, entès com a volum fullejable, marca l'inici de l'era cristiana i es perpetua en tot el període medieval. S'ha fet el pas del *rotulus*, rotlle de papir o de pergamí, al còdex, el relligat de quaderns de pergamí. El còdex sempre és compendiós, mentre que el *rotulus* és fràgil, variable i extremadament viu. Al segle XII encara pervivia el costum de llegir les cartes de viva veu, recrear-ne el to de veu i l'expressió de l'emissor absent. Segons un autor anglès, Alexandre d'Ashby, les cartes no podien "pelle mortua loqui" (parlar a través d'una pell morta); tanmateix, un pergamí pot parlar "ubi viva voce non possumus" (on nosaltres no ho podem fer de viva veu).

Hem de pensar en la gran diversitat de criteris i normes que separaven la lectura i la pàgina escrita, a banda d'altres distàncies d'ordre lingüístic. En tota la cristiandat, no només entre els lectors de llengües romàniques, sinó també germàniques o celtes, es distingien malament les paraules o les unitats conceptuals fetes per mitjà de mots. Calia organitzar de bell nou la pàgina, bastir una **gramàtica de la lisibilitat** que facilités la lectura. Un text medieval no és puntuat com un text modern o contemporani. Ens costa imaginar una lectura farcida d'abreviatures i símbols gràfics amb paraules enganxades, la *scriptio continua*. I sobretot l'absència de puntuació, l'anomenada *humanista*, ens dificulta i molt la lectura. Evidentment existia una puntuació, que era regida per a la lectura i, afegiríem, una lectura que donava tota la força a la veu pública i no interioritzada (un fet, per altra banda, relativament modern).

Lectura recomanada

El concepte de gramàtica de la lisibilitat és manllevat de Parkes, del qual recomanem la seva aportació en la utilíssima història de la lectura a cura de Cavallo i Chartier:
Malcom B. Parkes (1998). "La alta edad media". A: G. Cavallo; R. Chartier (ed.). *Historia de la lectura en el mundo occidental* (pàg. 135-156). Madrid: Taurus.

8. Cavalleria

Un element que ja a primer cop d'ull sembla determinant per a l'anàlisi literària d'aquest període és la cavalleria. No en va gairebé tots els gèneres i obres que introduirem en aquestes pàgines estan relacionats amb aquesta institució. La cavalleria no és un concepte aliè a la polèmica historiogràfica. A hores d'ara ja ningú no el pot fer servir com els medievalistes del segle XIX i bona part del segle XX: com un concepte inherent a tota l'edat mitjana, indiscutit i indiscutible, i que ha arribat en les seves diverses accepcions fins als nostres dies. Per *cavaller* podem entendre algú que, simplement, munta a cavall, un genet; també fem servir aquest concepte per a referir-nos a un rang social, vinculat vagament a la noblesa; i, de manera més imprecisa, per a fer referència a un comportament distingit, a unes bones normes o educació.

Primer de tot cal prendre cavaller i cavalleria com a conceptes dinàmics que al llarg de la història han tingut usos diversos i, sobretot, tenen una data de naixement que podem arribar a precisar. La cavalleria neix a Occident al tombant dels segles XI i XII, és a dir, és un concepte que es configura en paral·lel al naixement de les literatures romàniques. Cavallers arquetípics, definits per la literatura en vulgar, com són Artús, Lancelot o Tristany, no tenen un fonament històric perquè en l'època en què la ficció els situa la cavalleria no existia.

Hem de fer notar, doncs, que en el mateix moment de consolidar-se una ideologia cavalleresca hi ha el desig (o potser la necessitat) de fer una mirada retrospectiva vers uns models cavallerescos ideals, en un temps remot que no va existir mai. Des d'aquest moment fundacional de la cavalleria es va voler creure que ja existia des d'antany, des de sempre, i que mai assoliria la brillantor de l'ideal bastit per la ficció. Un tel melancòlic cobreix aquesta literatura i, de retruc, tota aquesta institució. Abans d'analitzar amb més deteniment aquest anacronisme deliberat, volem fer notar l'extraordinari pes que exerceix la literatura en la configuració i propaganda de la cavalleria, un element determinant en la història dels darrers segles dels temps mitjos.

La cavalleria neix a partir de tres factors fonamentals: l'**herència romana**, els **valors germànics** i la **influència eclesial**. No en va, en la confluència d'aquests tres factors podríem sintetitzar allò més característic del període medieval. L'exèrcit de l'Imperi Romà en la baixa antiguitat havia assolit un nivell molt alt d'osmosi cultural amb els pobles germànics. Força guerrers germànics s'havien incorporat a les files romanes, molts cops reclutats com a ***milites*** (soldats) en exèrcits organitzats per l'aristocràcia local. Aquests guerrers fan una aportació molt important pel que fa a l'armament, a la renovació del vocabu-

lari guerrer i als costums entorn del món castrense llatí. Per als pobles germànics la guerra, la confrontació armada, determinava la seva manera de viure. Els guerrers, constituïts en una mena de confraria, accedien per mitjà d'uns rituals a l'exercici de les armes. Elements com la veneració del cavall o cultes de caràcter màgic entorn de l'espasa –pràctiques estranyes a la cultura romana–, tindran una continuïtat evident en l'edat mitjana. El paper de l'Església davant la milícia és ambivalent segons l'assumpció de poder polític (i econòmic) de què disposi al llarg de la història. El cristianisme passa de l'objecció i refús inicials a qualsevol mena de violència en la seva implantació com a església naixent, a la seva justificació quan és l'església oficial de l'Imperi en l'època de Constantí primer i, després, de Teodosi.

Els pobles germànics seran cristianitzats ja a la fi de l'Imperi i durant l'alta edat mitjana. Seria el cas dels **visigots**, agrupats primer en l'església herètica **arriana**. L'arrianisme, per exemple, va fer un ús literal i no metafòric –com sembla convidar la lectura recte de l'original– del passatge del *Nou Testament* en què Pau de Tars esmenta els *milites Christi* o soldats de Crist (2Tm 2, 3). Els guerrers s'avesaran a jurar fidelitat al cabdill sobre la seva espasa i sobre la *Bíblia*. Aquest fet no solament revela el fet d'intentar atorgar a l'ofici de les armes un caràcter vagament sagrat (o màgic), sinó també de dotar-lo d'una ètica.

Durant l'alta edat mitjana la documentació ens parla de *miles*, una atribució que no hem d'entendre bàsicament en la seva accepció militar, sinó també en l'exercici de responsabilitats en l'administració de justícia, econòmica, d'ordenament d'un territori. L'evolució i increment d'aquests *miles*, molt notoris entorn de l'any 1000, són paral·lels a l'augment dels castells. Aquests senyorius i castellanies prematurs encara no es poden assimilar a una noblesa. De fet, no serà fins al segle XIII quan la noblesa serà inherent a la cavallaria.

Lectures recomanades

Un dels grans estudiosos de la cavalleria i de la seva relació amb la literatura (i dependència d'aquesta) és l'historiador Jean Flori. Recomanem especialment:
Jean Flori (2001). *Caballeros y caballería en la Edad Media*. Barcelona: Paidós.
Especialment el capítol "Caballería y literatura caballeresca" (pàg. 235-263).

Jean Flori (2001). *La caballería*. Madrid: Alianza Editorial.

Un estudi clàssic, tothora adduït i reeditat recentment:
M. H. Keen (2010). *La caballería: la vida caballeresca en la Edad Media*. M. de Riquer (prol.). Barcelona: Ariel.

Segons Jean Flori la cavalleria s'inicia al segle XI i no s'acaba de configurar fins al segle XIV. Ja al segle XII s'introdueix i es difon el mot ***chevalier***, entès com a guerrer i més específicament guerrer a cavall, que en la documentació que ha perviscut substitueix de mica en mica el *miles*. Per la seva banda, *chevalier* provenia de *caballarius*, mot que antigament es limitava a designar un home a cavall i, en general, sense armes. Una sèrie de factors afavoreixen la difusió d'aquest concepte i la novetat que aporta. Durant els segles XI i XII hi ha hagut un enfortiment de les castellanies enfront d'un poder central. Els conflictes

armats no es resolen en grans batalles, sinó més aviat en confrontacions de petites ràtzies en què el cavall ha incrementat la seva importància perquè ha fet augmentar la mobilitat de la host.

En aquest període s'ha produït una novetat en la tècnica de la guerra que determina la consolidació del cavall i del genet. Ens referim a la càrrega amb llança en posició horitzontal. La primera referència que tenim d'aquesta novetat és plàstica: apareix en el **Tapís** (de fet és un brodat) **de Bayeux**, obra *c.* 1186. Per tant, l'origen se situaria en l'àmbit normand, els grans senyors de la guerra de tot Occident (i més enllà). El mètode és únicament cavalleresc en la mesura que és exclusiu per al guerrer damunt del cavall, mentre que el peó, que lluita a peu, perd importància. Per a aquest tipus de combat cal un terreny apte, no es pot fer a qualsevol lloc, sinó que s'ha de convenir entre les parts bel·ligerants. Per a ser eficaç, cal fer les càrregues de manera compacte, fet que reforça la solidaritat de grup. Tant en la tècnica com en l'arnès, el reforç defensiu és tant o més determinant per al triomf que l'ofensiu. La protecció del cavall, l'escut, la lloriga o el casc prenen tanta importància com l'armament ofensiu del cavaller (llança, espasa, maça o daga).

Anacronismes en la *Chanson de Roland*

La literatura en vulgar es fa ressò d'aquestes novetats ben aviat. En la *Chanson de Roland* les host carolíngies i les paganes s'enfronten, no com guerrers del segle X, com dictaria el judici històric, sinó, en flagrant anacronisme, com guerrers de final del segle XI, és a dir, contemporanis a la redacció que ha perviscut. Sobretot en l'escena que extractem, en què les host són alineades de manera compacta al terreny adequat i el combat s'organitza en un ordre estricte:

[240] Clers fut li jurs e li soleilz luisanz. Les oz sunt beles e les cumpaignes granz. Justees sunt les escheles devant. Li quens Rabels e li quens Guinemans lascent les resnes a lor cevals curanz, brochent a eit; dunc laisent curre Francs, si vunt ferir de lur espiez trenchanz. AOI	Clar era el dia i el sol resplendent. Les hosts són belles i les companyies grans. Formades són les esquadres davant per davant. El comte Rabel i el comte Gineman deixen anar les regnes del seus cavalls rabents, els esperonen; després els francs els deixen córrer i els van a atacar amb les seves llances esmolades.
[241] Li quens Rabels est chevaler hardiz. Li cheval brochet des esperuns d'or fin, si vait ferir Torleu, le rei persis; n'escut ne bronie ne pout sun colp tenir: l'espit a or li ad enz el cor mis, que mort l'abat sur un boissun petit. (v. 3345-3357).	El comte Rabel és un cavaller ardit. Esperona el cavall amb esperons d'or fi i ataca Torleu, el rei persa. Ni l'escut ni la cota pot suportar el seu cop. La llança daurada la hi ha ficat dins del cos i mort l'ha abatut damunt un arbust petit.

Certament, no solament en la *Chanson de Roland* sinó també en la novel·la o en la resta de testimonis literaris, l'espasa té tot el protagonisme, gairebé com una prolongació més del braç del cavaller per damunt de la llança. La història ens diu que la caiguda en una càrrega horitzontal solia ser mortal de necessitat. Els herois literaris, per contra, s'aixequen i continuen el combat amb l'espasa. El cop èpic dels cavallers literaris és un cop prodigiós d'espasa, en què l'heroi parteix el casc i el cap, l'espinada i la lloriga de l'adversari, i talla en dos la sella i el cavall. No cal insistir-hi gaire: tècnicament i físicament, un cop

inversemblant. Sempre cal mantenir la distància entre la ficció i la història, malgrat que la literatura sigui una caixa de ressonància magnífica dels valors cavallerescos i testimoni de les novetats tècniques de la guerra.

El cavaller i la cavalleria havien de tenir un component, sobretot en els seus inicis, estrictament material. Calien recursos econòmics per a disposar i mantenir cavalls i l'equipament necessari per a ser competitiu al camp de batalla. Un cavaller necessitava com a mínim una muntura o dues, cinc o sis cavalls de batalla, dos escuders per a tenir cura de l'arnès i del bestiar, etc. En definitiva, uns requisits que restringien l'accés a la cavalleria a la immensa majoria de la població i que fa miques un dels estereotips principals que la literatura cavalleresca va crear: el cavaller errívol, sol enfront de l'enemic. La soledat era incompatible amb l'exercici de la cavalleria: d'entrada, el cavaller no es podia vestir ni desvestir tot sol, però sobretot no es podia exposar als riscos innecessaris sense la solidaritat de grup. Un cavaller solitari era un cavaller mort. Mentre que majoritàriament la literatura fomentava una sèrie de valors individuals, la realitat imposava la necessària complicitat d'un col·lectiu.

A mesura que evoluciona, la cavalleria s'articula com una milícia d'elit. Ha d'anar incorporant armament, arnès i arreus de cavalls més sofisticats i, evidentment, cars. El cavaller necessitava un entrenament constant i una bona formació.

Hi ha tot un seguit de factors que consoliden la cavalleria com a grup amb una sèrie de valors i ideologia propis. Durant el segle XII la podem definir, no com un estament social ni un estatus jurídic, sinó com una professió, una mena de corporació de la gent de la guerra que havia de tenir nivells molt diversos. De fet, quan parlem de professionals de la milícia, mercenaris, entenem que el cavaller fa de l'exercici de la guerra una manera de viure.

Obtenir un botí o atorgar mercè, clemència, a l'adversari a canvi d'una compensació econòmica eren maneres d'obtenir guanys tangibles. En la literatura mai se'ns presentarà aquesta circumstància de manera tan directa, si bé en la narrativa de Chrétien de Troyes trobem, per exemple, escenes o actituds que delaten aquest objectiu crematístic. Els herois són obligats a atorgar mercè als rivals, per pèrfids que siguin, si són cavallers, perquè se'n pot obtenir un benefici. Per contra, el vilà o el peó s'elimina sense compassió. Mai, però, en les narracions de Chrétien de Troyes se'ns parla d'un botí o un rèdit econòmic. Amb tot, el cavaller vençut és obligat a anar a comunicar al rei, en el cas de la narrativa de Chrétien, Artús, la seva derrota. Sembla evident que sublima l'obligació del derrotat de tributar al senyor del cavaller vencedor. I també el cavaller vencedor incrementa el seu prestigi social en redimensionar-se el seu triomf en una esfera social més àmplia.

Són actituds que la realitat històrica ens indica que havien de reforçar els vincles de solidaritat i prestigi entre aquesta corporació en què la paraula donada té un pes decisiu perquè assegura l'ordre socioprofessional. Una paraula donada que lluirà en la ficció literària des de les més diverses formulacions, mostrant-se molts cops com el motor de la trama cavalleresca. La literatura, més que un reflex que deformi de la realitat, ha de ser un revelador ideològic de la cavalleria i del món cavalleresc.

La importància de l'Església es torna a fer notar en la configuració d'aquesta corporació professional que va ser la cavalleria. Ja hem assenyalat el canvi d'actitud quan és una església perseguida i naixent, o quan esdevé l'església oficial en l'Imperi. També ja a la baixa llatinitat, l'Església no dubta a reprimir violentament no solament els adversaris de fora de l'Imperi, els bàrbars, sinó sobretot els que posen en dubte el mateix poder eclesiàstic, els herètics. Aquesta actitud persistirà al llarg de tota l'edat mitjana. I més quan exerceix no solament un poder religiós, sinó sobretot polític i econòmic. L'Església era el terratinent principal de la cristiandat. Sense disposar d'unes forces defensives pròpies, havia de buscar *defensores ecclesiae* que salvaguardessin un patrimoni tan extens i a l'abast de la rapinya. També cal dir que l'ambivalència de càrrecs eclesiàstics, i civils i militars no va ser gens estranya fins a pràcticament el segle XII. La ficció literària se'n farà ressò: entre els ferrenys guerrers que combaten braç a braç amb Rotllan, figura un càrrec episcopal, l'arquebisbe Turpí, del qual es destaca més el coratge que les funcions pastorals. Però malgrat aquest context econòmic i polític, també cal reconèixer per part de l'Església gestions, algunes de molt reeixides, per a amansir una atmosfera d'absoluta depredació i per a regular algunes pràctiques de la milícia. En aquest sentit, destacaríem la **pau i treva de Déu**, institució eclesiàstica que, amb el poder civil, va reglamentar uns determinats períodes de descans en els inacabables conflictes armats. La primera va tenir lloc a Toluges, al comtat de Rosselló, amb assistència del bisbe **Oliba** de Vic, amb la clerecia, magnats i poble fidel del bisbat d'Elna el 1027 i va establir la pau i treva des de l'hora de nona dels dissabtes a la prima del dilluns; ningú no podia robar a clergues o monjos que anessin sense armes ni agredir-los, ni els laics que anessin a l'església o en tornessin, ni tampoc assaltar o violar temples i els seus cementiris.

Més endavant, quan la cavalleria ja estigui configurada arreu de la cristiandat, l'Església farà esforços per fer sentir la seva influència entre els cavallers, dotar-los d'una ètica. Humanitzar l'art de la guerra sembla un oxímoron, però, en efecte, hi ha una sèrie de disposicions que va llimar un exercici ple d'aspreses; per exemple, no atacar mai en grup un cavaller sol, un cavaller ferit o un cavaller d'esquena quan fuig. La prohibició de l'ús de la ballesta entre cristians –i només entre cristians– el 1139, mai imposada del tot arreu, és una mostra fefaent de com l'Església protegia la cavalleria d'un armament especialment mortífer.

En aquest sentit hem de destacar la importància que tindrà sobretot el romanç i la novel·la de cavalleries per a difondre un codi ètic, una deontologia corporativa.

En la literatura catalana medieval hi ha un exemple notori en què es dóna un sentit moral, una dignitat, a l'exercici regulat de les armes. Ens referim al *Libre de l'Orde de cavalleria* (1274-1276), de Ramon Llull, en què es desplega tot un simbolisme cristià de les armes i de l'abillament del cavaller.

L'Església, però, no deixarà de denunciar un comportament, el de la cavalleria, que atemptava contra els principis morals del cristianisme. Les justes o els tornejos, i la cerca d'una glòria individual per part del cavaller eren exemples clars d'arrogància i d'orgull, pecats execrables. La cavalleria agredia la moral cristiana i va ser l'objectiu de crítiques acerades. Amb tot, i en general, la coexistència entre tots dos estaments va ser pacífica i agraïda per totes dues parts. Seran molts el cavallers que, després de tota una vida dedicada a l'exercici de les armes i quan veuran que s'acostava la fi dels seus dies, ingressaven en un monestir, *ad socurrendum*, per alleugerir el feix de pecats comesos. I tot això a canvi de donacions suculentes, amb les quals s'instituien capellanies, a la comunitat monàstica, la qual pregava per l'ànima del senyor. El furor guerrer, raó de ser del cavaller, va ser reconduït per l'Església no cap al seu veïnatge, sinó cap a l'enemic per excel·lència, l'infidel. Les croades, a Terra Santa o a la península Ibèrica, s'han d'entendre en la conjuntura d'una cavalleria delerosa per ampliar els seus èxits i consolidar-se, i, també, per part de l'Església, d'emmenar la violència fora de la cristiandat amb unes finalitats tenyides d'espiritualitat.

També des de dins l'Església es va assajar un model de cavalleria essencialment cristiana, és a dir, que intentés fer conviure sense contradiccions la vida espiritual amb l'exercici de les armes. Ens referim a la creació de l'**orde dels templers**, instituïda el 1118. Un dels grans personatges del segle XII del qual ja hem parlat, Bernat de Claravall, va fer una defensa encesa d'aquest orde: *Liber ad milites Templi de laude novae militiae* (1130). El seu ràpid desenvolupament i la seva eficaç xarxa de seus esteses a tot Occident i a ultramar van fer que es convertís en una amenaça seriosa per als poders civils de l'època. El papa Climent V, pressionat sobretot per la corona francesa, va suspendre l'orde el 1312 i els templers van ser presa fàcil dels poders locals. L'orde dels templers exerceix el seu influx en un model espiritualitzat de la cavalleria i té un vehicle de propaganda privilegiat com és la narrativa artúrica. En efecte, a començament del segle XIII i entorn del cicle del **Greal**, convertit ja en Sant Greal i identificat sense ambages amb el Calze que va fer servir Jesucrist en la Santa Cena, es van elaborant una sèrie d'obres que transcorren en els relliscosos límits de la ficció literària i la història sagrada. Els turmentats i donjoanescos herois artúrics són substituïts per cavallers extàtics i castos que transiten per

seqüències litúrgiques i visions transcendents. No exemptes de valors literaris, aquestes narracions mostren una vegada més la importància de la ficció com a vehicle propagandístic i, per a nosaltres, revelador ideològic de primer ordre.

9. Estètica

Les *artes poeticae* dels segles XII i XIII van rebre un influx molt directe de les teories literàries de l'antiguitat llatina, les quals havien estat reintroduïdes en els ambients literaris –evidentment llatinomedievals– des del segle XI. La versemblança poètica i el valor moral passen a tenir un pes essencial. L'art crea personatges ficticis que se situen en un món aparentment objectiu; provoca il·lusions de les quals els homes són conscients i, per tant, es deixen embadalir gratament. Agustí d'Hipona va titllar el cant dels poetes de "rationabilia mendacia" (ficcions raonables). El mateix filòsof farà una distinció entre ***fallax*** i ***mendax***: de vegades l'engany busca únicament el plaer (*mendacium*), fet doncs reprovable, i d'altres assoleix efectes seriosos (*fallacia*). Els gramàtics de l'antiguitat, com ho faran els medievals, distingien la ***historia***, la qual relata esdeveniments reals, la ***fabula***, la qual crea meres ficcions d'éssers impossibles, i finalment l'***argumentum***, el qual presenta fets imaginaris encara que versemblants.

Lectures recomanades

D'un abast molt general, hi ha dues bones introduccions a l'estètica medieval, la ja esmentada d'Umberto Eco, *Art i bellesa en l'estètica medieval*, i la de De Bruyne:
Edgar de Bruyne (1987). *La estética de la Edad Media*. Madrid: Visor.

Tractat antic –la primera edició en francès és de 1947– però que encara manté intacta la vigència. De fet, aquest volum és un resum d'una obra més àmplia, de la qual es va fer la traducció espanyola: *Estudios de estética medieval* (1958-1959, 3 volums), Madrid, Gredos.

L'estètica medieval no se significa justament per una temàtica singular. Allò que fonamentalment la distingeix de l'art precedent és el seu influx cristià. El caràcter especial del simbolisme medieval, de la seva filosofia de l'art i de la seva actitud davant la bellesa s'explica pel cristianisme. L'estètica medieval es podria sintetitzar en la cerca d'unes constants que podrem trobar en gairebé tots els autors i artistes: el **simbolisme** i l'**al·legorisme**, el **culte a les proporcions** i la **brillantor dels colors**.

El simbolisme medieval és teològic i filosòfic: la bellesa no pot ser altra cosa que la resplendor de la Forma, de la Llei, de l'Essència, de la Idea i de la Unitat; l'aparença sensible no pot ser altra cosa que el símbol d'un principi simple, immaterial i metafísic. Els medievals no es limitaven a crear al·legories, literàries o plàstiques, sinó que s'esforçaven a descobrir en les històries i en les ficcions un sentit últim que no es descobreix a bell ull.

La rosa

En aquest poema atribuït a Alà de Lille (1128-1203), teòleg i poeta, un dels principals representants de l'anomenada *escola de Chartres*, podem veure un dels al·legorismes més recurrents de la història de la literatura: la rosa.

Omnis mundi creatura
quasi liber et pictura
nobis est in speculum;
nostrae vitae, nostrae mortis,
nostri status, nostrae sortis
fidele signaculum.
Nostrum statum pingit rosa,
nostrae vitae lectio;
quae dum primo mane floret,
defloratus flos effloret
vespertino senio.
Ergo expirans flos expirat,
in pallorem dum delirat,
oriendo moriens;
simul uetus et novuella,
simul senex et puella,
rosa marcet oriens.

Tota criatura de l'univers, com si fos un llibre o una pintura, és per a nosaltres com un mirall; de la nostra vida, de la nostra mort, de la nostra condició, de la nostra sort: signe fidel. / La rosa pinta el nostre estat, bella glossa de la nostra condició, interpretació de la nostra vida; que mentre és florent de bon matí, floreix, flor marcida en la vellesa del capvespre. / Respirant, rosa, expires i quan en l'esbalaïment tombes, neixes per finir. A la vegada caduca i ufana, vella i jove, rosa, et marceixes en néixer.

La bellesa gairebé es presenta com una **hierofania**, una manifestació del diví. Malgrat que la misogínia prevalgui durant tot aquest període i de manera acusada entre la clerecia intel·lectual, la dona, per la seva bellesa, és reconeguda com la revelació simbòlica de Déu i síntesi de la bellesa del món. El filòsof i teòleg **Joan Duns Escot** (1266-1308), franciscà, va reblar aquest aspecte significatiu i simbòlic de la bellesa de la dona:

"Mulierem [...] apellans generaliter totius sensibilis creaturae formositatem."

Bruyne (1987, pàg. 96).

S'invoca la dona com el símbol de la bellesa de tota criatura sensible.

La bellesa femenina serà cantada tothora pels trobadors o en la novel·la: se'n valoraran les proporcions, l'equilibri i els colors.

La bellesa femenina

El trobador occità Bertran de Born (... 1159 - 1195, † 1215) ens parla de la bellesa física de la seva dama i també d'una seducció intel·lectual, que li produeix un *joi* (goig) incomparable a qualsevol bé mundà:

[V]
Al gen parlar que·m fetz et al bel ris,
quan vi las dens de cristau
e·l cors graile, deljat e fresc e lis,
trop ben estan en bliau,
e la colors fo frescha e rosana,
retenc mon cor dintz sa clau.
Mais aic de joi que qui·m des Corrozana,
quar a son grat m'en esjau.

Va retenir el meu cor sota la seva clau amb el gentil parlar que em va dedicar i el bell somriure, quan vaig veure les seves dents de cristall i el seu cos gràcil, esvelt, fresc i ters, tan escaient en el brial, i el color era fresc i rosat. Vaig tenir més goig com si algú m'hagués donat Corrozana [Korosan, província de Pèrsia, és a dir, lloc remot i de gran preu], perquè em fa feliç.

Bertran de Born, BdT 80, 19 *Ges de disnar no fora oi mais matis* (v. 33-40).

L'harmonia és un element constitutiu de la bellesa, una harmonia que tant li confereix la composició interna de les coses com la manera d'encaixar-se en l'univers, la ***compositio*** i la ***dispositio***. Tanmateix també s'insistirà en la inefabilitat del que és bell. Robert de Grosseteste (1168-1253), justament des del reconeixement de la incapacitat humana, va assajar una –creiem– afortunadíssima descripció de l'experiència del que és bell:

> "No vulguis saber què és la bellesa [...] quan ho intentis, la broma d'innombrables imatges sensibles obnubilarà el teu esperit i enterbolirà la claror primera que vas percebre d'entrada, quan vas comprendre el nom de Bellesa."
>
> Bruyne (1987, pàg. 97).

La literatura no pretén fer una teoria estètica de la bellesa, però al llarg de les lectures veurem l'assimilació de la natura supraracional, intuïtiva i extàtica del que és bell.

El gust pel color i sobretot per la llum és molt present en tot l'art medieval i, també, és clar, en la literatura. La immediatesa i la simplicitat són molts cops les característiques del gust cromàtic medieval. La determinació en els colors acostuma a ser inequívoca: l'herba és verda, la sang vermella o la neu blanca. Amb tot, el cromatisme tindrà un paper simbòlic i al·legòric de primer ordre en la literatura que tractarem en la mesura que pot arribar a determinar situacions, estats d'ànim o conceptes. El color tenia un efecte no solament en l'art sinó també en la vida diària –en el vestir, en la decoració o en les armes–, fet que va generar una semiòtica ben particular en aquest període. Ultra el cromatisme, allò que preval en l'entusiasme dels medievals és la lluminositat en general i la llum solar. La joia (el *joi* dels trobadors) troba una de les seves motivacions principals en el fulgor i escalfor solars: provoca l'exclamació més elemental però també ens recorda que és un correlat primigeni de la dimensió espiritual.

El cromatisme

Er vei vermeills, vertz, blaus, blancs, gruocs,
vergiers, plais, plans, tertres e vaus;
e·il votz dels auzels son' e tint
ab douz acort maitin e tard:
so·m met en cor q'ieu colore mon chan
d'un'aital flor don lo fruitz si'amoros
e jois lo grans e l'olors d'enuo grandes

Ara veig vermells, verds, blaus, blancs i grocs vergers, matolls, plans, pujols i valls; i la veu dels ocells sona i dringa amb dolç acord matí i tarda.
Això em du a acolorir el meu cant amb tal flor, el fruit del qual sigui amor, el seu gra sigui goig i l'olor, l'estalvi d'enuig.

Arnaut Daniel BdT 29, 4 (v. 1-7). Vegeu:
Arnaut Daniel (1994). *Poesías* (pàg. 126-127). Martín de Riquer (ed.). Barcelona: Sirmio.

Un dels trobadors més brillants i d'art més complex, Arnaut Daniel, resol aquest exordi (primera estrofa) primaveral amb una tècnica gairebé puntillista: els colors omplen tota mena de paisatge en la nova estació, com en la *canso* el trobador l'ha d'omplir de cromatisme (els *colores rethorici*) per la imperiositat de l'Amor.

Lectures complementàries

En aquest aspecte, recomanem els estudis del medievalista Michel Pastoureau, un dels millors experts en heràldica, el qual ha centrat els seus estudis en la semiòtica del color i dels teixits. Han estat traduïdes, per exemple, les obres següents:

M. Pastoureau (1990). *La vida cotidiana de los caballeros de la Tabla Redonda*. Madrid: Temas de Hoy.
M. Pastoureau (1992). *El vestit del diable: una història de les ratlles i dels teixits ratllats*. Barcelona: La Campana.
M. Pastoureau (2006). *Breve historia de los colores*, Barcelona: Paidós.
M. Pastoureau (2010). *Azul: historia de un color*. Barcelona: Paidós.

També cal preguntar-nos per la funció que els medievals atribuïen a l'art. L'home crea per necessitat: per resguardar-se de la intempèrie, edifica; per protegir-se del fred, es vesteix, etc., per una necessitat social ha creat l'art de l'oratòria, la poesia o el cant. La literatura, doncs, no té la funció d'expressar cap efusió sentimental o intel·lectual particular, sinó de configurar un àmbit de sociabilitat, de crear i transmetre la saviesa.

Qualsevol artista vol fer una obra bella, útil i duradora. La destresa del creador es mesura per l'harmonia interna d'allò que crea. Per tant, no qualificarem l'obra a partir de la qualitat (prestigi) de l'artista o a partir de les seves intencions poètiques (o morals o humanes), sinó segons les qualitats objectives de l'obra que crea. L'artista no pot gaudir plenament de la seva creació fins que l'obra no és acabada, completada, quan se'n pot verificar la perfecció, l'encert i la força.

10. Amor

Els llibres de cavallaria, el fenomen trobadoresc o la novel·la al·legòrica van donar als valors estètics, a les fórmules d'una vida concebuda d'acord amb uns estereotips fixats, uns valors socials. La dona sembla esdevenir el centre de la vida social i artística; la seva aparició desplaça els valors forts del feudalisme, essencialment masculins i guerrers, els quals havien ocupat, per exemple, l'èpica. En conseqüència, prenen més pes els sentiments: dels primers valors col·lectius (llinatge, host, coratge, etc.) es passa a valors determinats per l'elecció personal que semblen prescindir del grup.

Hem utilitzat el verb *semblar* perquè la literatura projectava una imatge que no es traduïa en la realitat: la dona no va assolir més protagonisme social i polític en aquell període, i la cavalleria, com a institució, promovia la solidaritat de grup i no pas l'individualisme. Segons Eco (1987, pàg. 187), la poesia passa de ser una operació objectiva a una declaració subjectiva, per bé que el fenomen trobadoresc, tot i ser cantat en primera persona, només tindrà sentit en la seva dimensió social, en la cort. El poeta, el trobador, no s'estarà de dir que canta allò que l'amor li suscita –li *mou*– de dins del cor. Però cal ser cautelós a l'hora de veure en aquesta imatge una sentimentalitat precursora de l'estètica moderna, perquè el poeta no reflecteix (ni pretén fer-ho) una experiència sentimental personal.

Moure

Hem manllevat l'expressió *moure* d'una de les *cansos* més conegudes d'un dels trobadors més celebrats de tots els temps: Bernat de Ventadorn.

Chantars no pot gaire valer,
si d'ins dal cor no mou lo chans;
ni chans no pot dal cor mover,
si no i es fin'amors coraus.
Per so es mos chantars cabaus
qu'en joi d'amor ai et enten
la boch'e·ls olhs e·l cor e·l sen.

El cant no pot gaire valer / si de dins del cor no se suscita. / I el cant no es pot suscitar / del cor si no hi ha *fin'amor* cordial. / És per això que el meu cant és perfecte / perquè tinc i empro, en el goig d'amor, / la boca i els ulls i el cor i el seny.

BdT 70, 15 (v. 1-7).

No podem subscriure que l'amor és una invenció de la literatura del segle XII amb la rotunditat amb què ho va fer un dels pares de l'europeisme: Denis de Rougemont (1906-1985). Amb tot, l'amor, com a tema, enfila un nombre i una qualitat important d'obres medievals. Per bé que com qualsevol concepte amb tanta història, accepcions, situacions, etc. és de natura dinàmica i cal ajustar-se a l'ús que cada autor, gènere o obra en fa.

Lectures recomanades

L'assaig de Denis de Rougemont, pensador suís, va significar una inflexió decisiva en l'abordatge de la temàtica amorosa com a constitutiva d'una identitat occidental, i va tenir un gran impacte en la societat europea d'entreguerres. Cal doncs tenir molt present:

Denis de Rougemont (1996). *Amor, lírica y Occidente*. Barcelona: Kairós.

Un gran escriptor i insigne medievalista anglès, C. S. Lewis, va escriure:
C. S. Lewis (1988). *The Allegory of love: a study in medieval tradition*. Oxford: Oxford University Press.
(Hi ha traducció espanyola fora de mercat.).

Així mateix, recomanem vivament l'assaig d'un gran poeta i crític:
Octavio Paz (1993). *La llama doble*. Barcelona: Seix-Barral.

Lectura recomanada

Hi ha traducció espanyola:
Andreas Capellanus (1985). *De amore / Tratado sobre el amor*. Inés Creixell (ed. i trad.). Barcelona: El Festín de Esopo.

L'amor profà dins d'un medi social concret, la cort, va ser motiu d'especulació. En aquest sentit sobresurt el tractat ***De amore***, escrit al nord-est de França vers el 1184 per un tal Andreu el Capellà. Té un evident aire de refosa de l'*Ars amatoria* d'Ovidi, actualitzat en la societat cavalleresca del darrer terç del segle dels grans trobadors occitans, de les novel·les de Chrétien de Troyes o els lais de Maria de França. No és difícil, doncs, constatar-hi unes similituds i fins i tot una voluntat més literària que prescriptiva. Després de contradiccions flagrants i jocs d'enginy, el tractat acaba en una condemna general a les dones i a l'amor, és a dir, en la recurrent misogínia integrada i adaptada en el quadre més genèric del pensament medieval.

Sovint l'amor és tractat des del rigor de l'*ars medicals*. Es desenvolupa progressivament, i a cada avenç, fase, correspon un tema. En primer lloc, hi hauria la mirada (*intuitus*), després el desig (*concupiscentia*), després les aproximacions (*accesus*), la conversa (*colloquium*), la carícia sentimental i sensible (*blandimentum*) i, per acabar, l'intercanvi d'enhorabones (*votiva duorum congressio*). El poeta o l'escriptor medievals es van ajustar freqüentment a les etapes i disposicions en què l'amor va ser regulat. Van tractar, doncs, de dotar de versemblança els personatges atorgant una claredat lògica a aquesta afectació (o malaltia) que anomenem *amor*.

El discurs sobre l'amor al segle XII obre una fractura enorme entre un nou ideal d'un amor que només obeeix el criteri personal i les normes de vida quotidiana feudal que determinaven la conducta social. El fet que aquest ideal d'amor concentri unes expectatives literàries en la ***dompna*** (senyora casada) i, per tant, propagui una relació adulterina no deixa de complicar qualsevol ordenament social pacífic. Una societat com l'aristòcrata medieval havia de ser sotmesa a unes normes rígides que ordenaven el grup (béns, cerimonial cortesà, ordre jeràrquic, etc.), mentre que l'amor cortès es concentra únicament en l'actitud dels actants de la relació, en les normes íntimes del comportament humà. Per tant, la literatura té el terreny abonat en el conflicte que generarà unes normes socials de conducta que xoquen, vulgues no vulgues, amb la intimitat dels herois.

Les explicacions que s'han buscat a aquest conflicte són diverses i cap no és a prop de donar una resposta del tot convincent. Destacaríem les opinions d'Erich Köhler o de Georges Duby, que trobarien una justificació en la tensió social provocada pels ***juvenes***, els *non casati*, els cavallers situats en les gradacions inferiors de l'aristocràcia i que van anar a la recerca de la fortuna en forma de dona (i dona casada) com l'esquer necessari per a la seva ascensió social.

Unes tesis suggerents però que no acaben d'encaixar en la realitat social de l'època ni, en concret, entre els autors literaris d'aquest concepte d'amor, configurat en la rígida normativa i que els trobadors van anomenar *la **fin'amors***. Altres crítics recents cerquen, tal vegada amb més convenciment, la relació de la *fin'amors* amb una sèrie de conceptes educatius clericals i de concepcions aristocràtiques de l'amor i el matrimoni. Els models clericals haurien inspirat la legitimació d'aquesta *fin'amors* a partir dels valors de submissió, disponibilitat i servei, *humilitas*, perseverança malgrat el sofriment, voluntat de conversió/transformació.

Després del segle X, un nou model de conducta es va anar introduint en les corts, sobretot les episcopals, i va arribar a arrelar entre les principesques, a partir de conceptes com *humilitas*, *urbanitas*, *eloquentia* i *elegantia morum*. L'amor té doncs una dimensió jurídica evident i, de fet, pot funcionar com a equivalent de gràcia, favor, pacte o aliança. També és evident que en un àmbit social en què tant es reclama la lleialtat, la fidelitat, revela que la traïció també és, en contrapartida, freqüent; en definitiva, que les relacions es basen en aliances fràgils i arbitràries. L'amor esdevé, doncs, no solament una metàfora feudal, un artifici literari, sinó també un reflex fidedigne de la crisi del segle XII.

La pregunta que queda pendent és si, en efecte, la *fin'amors* va existir com a pràctica social. Tot sembla indicar que tan sols va ser una ficció literària. Només va participar de la vida social en tant que relat. Va verbalitzar conflictes que sens dubte n'havien de sublimar alguns de reals. I, com qualsevol verbalització, va ajudar a desenvolupar estratègies no violentes per a resoldre conflictes: una arma estètica útil per a desballestar tensions socials.

Lectures recomanades

En els seus assajos, Georges Duby ha tractat de l'amor des de diverses perspectives. Una part sobre aquesta temàtica ha estat recollida i traduïda en el volum:
Georges Duby (1990). *El Amor en la edad media y otros ensayos*. Madrid: Alianza Editorial.

El romanista Erich Köhler, teòric del sociologisme en l'edat mitjana, té el seu assaig més important traduït al castellà, el qual es comentarà oportunament en altres mòduls d'aquesta assignatura:
Erich Köhler (1990). *La Aventura caballeresca: ideal y realidad en la narrativa cortés*. Barcelona: Sirmio.

Hem tingut present Rüdiger Schnell:
Rüdiger Schnell (1985). *Causa amoris. Liebeskonzeption und Liebesdarstellung in der Mittelalterlichen Literatur*. Berna/Munic, Wilhelm Fink.
Rüdiger Schnell (1985). "L'amour courtois en tant que discours courtois sur l'amour". *Romania* (t. 110, núm. 1-2, pàg. 72-126, 331-363).

11. Teoria de la recepció i gèneres

L'èxit d'una obra és un element de valor. Si un text ha estat transcrit, traduït, adaptat, citat, utilitzat o comentat és que es troba en el corrent de l'època, en la seva sensibilitat, les seves idees o anhels, o que és prou punyent per a deixar una empremta en el medi en què s'ha difós. La història d'un text seria incompleta sense la de les seves conseqüències, la de la seva recepció.

H. R. Jauss (1921-1997) va ser professor de Filologia Romànica a Heildelberg, Münster i Constança.

Hans Robert Jauss (1921-1997) sempre es va preocupar de la relació entre el text i el lector (o auditor). Aquest romanista alemany es considera un dels cappares de l'escola de Constança, un grup d'investigadors centrats en l'estudi de la història, disciplina que havia caigut en descrèdit en la dècada dels seixanta del segle XX. La seva renovació no es podia fer des de les tradicionals investigacions positivistes ni tampoc des de les interpretacions idealistes d'abans de la Segona Guerra Mundial. Els textos que van configurant l'anomenada *teoria de la recepció* són de final dels anys seixanta i començament dels setanta. Jauss parteix de dos sistemes predominants en el pensament d'aquells anys: l'**estructuralisme** i el **marxisme**. Des dels primers treballs busca establir una relació entre aquests corrents, sense privar la literatura del seu caràcter artístic i sense reduir-la a un mer reflex de moviments socials. Jauss va destacar el triangle format per l'autor, l'obra i el públic, i aquest darrer no pot ser una part passiva, sinó una força històrica que també és creadora. La vida de l'obra literària és inconcebible sense el paper actiu del destinatari. La història de les diverses recepcions de cada text deixa sense efecte la pregunta per un sentit únic i universal, i ens encamina a preguntar-nos per què una obra té un determinat valor per a un grup de lectors.

L'experiència ens mostra que no hi ha mai una interpretació única, sinó moltes i diverses recepcions. La novetat que proposa Jauss es basa en el fet que, per a ell, el significat d'una obra literària es crea en la relació dialògica entre el text i el públic. La literatura, la societat i la història estan implicades en un tipus de relació que s'ha de fer evident en la lectura.

L'estructuralisme i el marxisme s'havien concentrat en la producció i l'anàlisi de les obres i havien ignorat el paper dels lectors, fet pel qual no es podia percebre la vida històrica de la literatura que només es manifesta quan l'experiència del lector modifica la seva visió del món i actua sobre el seu comportament en la societat. Jauss veia en l'estructuralisme una tendència ahistòrica clara que topava frontalment amb la seva manera d'entendre la literatura. No acceptava

que el text es concebés com un conjunt lingüístic tancat respecte del referent i de la realitat i, alhora, exclogués el subjecte. Sense la intervenció activa del lector, tota intertextualitat s'entén com un "diàleg dels textos entre ells", una entelèquia sense punts de referència.

Les obres literàries mai no es poden presentar com a novetats absolutes en un desert. Un text nou sempre n'evoca d'altres en el lector que ha llegit, i té la capacitat de modificar la idea que tenia d'un gènere o la manera d'enfocar un relat. Sempre pot canviar el marc en què es mouen les obres i la representació que se'n fa el lector.

La noció d'**horitzó d'expectatives** és un concepte clau en la teoria de Jauss. La seva reconstrucció, la descripció de l'efecte que va produir l'obra evitava la recaiguda en un possible i fàcil psicologisme. En definitiva, allò que es buscava era la recreació d'un marc, un sistema de referències que es pogués formular de manera objectiva, com són el coneixement que tingués el públic d'obres anteriors d'aquest gènere, els elements formals i temàtics que l'obra literària segueix o sobrepassa. Jauss va desdoblar la noció d'horitzó d'expectatives i va proposar, d'una banda, l'horitzó literari que fa referència als textos i, de l'altra, l'horitzó que fa referència a l'experiència del lector. Tots dos horitzons es relacionen (se solapen) en la lectura.

La reconstrucció del sistema d'expectatives del passat ajuda a recordar les preguntes a què va respondre el text i ajuda a entendre com el lector comprenia l'obra. Segons aquesta investigació, el significat no és una cosa atemporal ni eterna, sinó el resultat d'un procés gradual que mai no s'acaba de tancar, d'una interpretació contínua que de manera sempre nova actualitza el potencial semàntic quan canvien la societat, la cultura o les maneres de viure.

Jauss va insistir tothora en el fet que no podíem oblidar que la interpretació és un fenomen històric. No hi ha sentits "vertaders i eterns" ni intèrprets "fora de la història". La creença que el sentit d'un text neix solament en enfrontar-se amb el text amaga la consciència històrica, la qual enllaça en la tradició de l'enteniment.

Hans Robert Jauss va ser molt amatent a la reflexió sobre la lectura que fem els contemporanis dels textos medievals. Hi ha una gran distància entre nosaltres i els textos, fet que comporta no pocs obstacles de comprensió. Podria semblar que aquesta distància resta plaer estètic a la lectura, perquè el lector busca reconèixer en la lectura una cosmovisió vigent. Els medievals se sabien reconèixer en uns relats en què, per exemple, es prescindia del realisme (o de la voluntat realista) i, per contra, es donava prioritat als aspectes simbòlics i al·legòrics.

Per tant, el lector contemporani ha de fer l'esforç de vèncer la distància enorme entre l'horitzó d'expectatives en què es va crear l'obra en l'edat mitjana i l'horitzó actual: l'**alteritat radical** d'uns textos que requereixen una aproximació prèvia a la llengua, societat i pensament medievals. Aquestes aproximacions seran una mena de filtre que condicionaran la lectura recta dels textos. Tanmateix, malgrat els esforços complementaris d'aproximació, també tindrem la recompensa de la sorpresa de l'alteritat i el plaer estètic que aquesta comporta i al qual no hem de renunciar.

Lectures recomanades

H. R. Jauss (1977). *Alterität und Modernität der mittelalterlichen literatur*. Munic.

Hi ha una traducció completa italiana i un capítol en castellà:
H. R. Jauss (1991). "Alteridad y modernidad de la literatura medieval". A: Alan Deyermond. *Historia y crítica de la literatura española. Edad Media* (vol. 1/1, pàg. 26-35). Barcelona: Crítica.

Tenim molt present les pàgines dedicades a Jauss de Joaquín Rubio Tovar:
J. Rubio Tovar (2004). *La vieja diosa. De la filología a la posmodernidad* (pàg. 382-387). Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos.

Com s'ha postulat, el pensament de l'edat mitjana es podria fer girar entorn de tres temes, eixos sobre els quals tenen lloc els relats d'aquest període. Aquest tres temes essencials són **Déu** –inexcusable en una societat eminentment teocràtica–, el **món** o les relacions de poder entre els homes, i, finalment, l'**amor**, tant el sagrat com el profà. És entorn de Déu, el món i l'amor on també nosaltres, contemporanis, busquem els orígens i la base de la nostra civilització. Els temes, en literatura, només es revesteixen d'existència en una obra concreta o en un determinat tipus d'obra, allò que anomenem justament *gènere*. Tot sovint el gènere comparteix el tema, més que el tema duu al gènere.

Generalment les aproximacions a la literatura medieval s'han fet i es fan a partir dels gèneres. La tendència historiogràfica també trobaria una justificació en aquesta aproximació. Els gèneres principals que abordarem ja no existeixen i els hem de tractar a partir dels diversos graus d'evolució en un període cronològic relativament curt: des de la seva emergència, consolidació i, en alguns casos, declivi. Amb tot, allò que preval i ha de centrar el nostre interès són les obres.

A començament de la dècada dels seixanta, la filologia romànica se centra, entre les seves línies principals d'investigació, en l'elaboració d'una teoria de gèneres de la literatura medieval. De fet, ja en l'edat mitjana els mateixos autors havien establert unes categories de gèneres a partir de la "matieres", és a dir, del contingut.

Jean Bodel

És molt citada, en aquest aspecte, la divisió que estableix Jean Bodel entorn de les *matieres* de França (èpica carolíngia), la Bretanya (narrativa de tema bretó: artúric, tristanià, etc.) i Roma (romanç de temàtica antiga: Enees, Troia, etc.):

"N'en sont que .III. materes a nul home vivant:
de France et de Bretaigne et de Ronme la grant;
ne de cez .III. materes n'i a nule samblant.
Li conte de Bretaigne si sont vain et plaisant
et cil de Ronme sage et de sens aprendant,
cil de France sont voir chascun jour aparant.
Et de ces trois materes tieng la plus voir disant;
la coronne de France doit estre si avant,
que tout autre roi doivent estre a li apendant
de la loi chrestïenne, qui en Dieus sont creant".

Per tot hom només hi ha que tres matèries: la de França, la de Bretanya i la de Roma, la gran. I cap de les tres matèries s'assemblen. El contes de Bretanya són lleus i plaents; els [relats] de Roma són savis i s'aprèn; els de França són veritat i es pot comprovar cada dia. D'aquestes tres matèries he triat la que té més veritat: la corona de França ha de ser la primera, per manera que la resta de reis cristians que creuen en Déu depenguin d'ella.

Jean Bodel (1989). *La Chanson des Saisnes* (vol. I, v. 6-15). A. Braseur (ed.). Ginebra: Librairie Droz.

A banda d'aquesta distinció en tres blocs temàtics (en podrien ser més), sens dubte el més interessant d'aquest plantejament és l'atribució d'una funcionalitat en la lectura. Mentre que la cançó de gesta era escoltada com a ***res gesta*** (fet històric), un romanç era com una ***res ficta*** (ficció). S'estableix una diferència clau entre un gènere que transcorre per la història i l'altre per la ficció. A banda d'aquesta consideració, cal tenir en compte que Jean Bodel està introduint una cançó de temàtica carolíngia i, per tant, la seva encesa defensa de la *matere de France* és del tot avinent en un context de *captatio benevolentiae*.

Després de la Segona Guerra Mundial, la romanística alemanya impulsa la creació d'un compendi crític i bibliogràfic de la historiografia literària romànica medieval, és el projecte de renovació de *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, en què participaran romanistes alemanys, Erich Köhler o H. R. Jauss, francesos com Jean Frappier, italians com Aurelio Roncaglia o espanyols com Martí de Riquer. Encara ara, aquest gran compendi és d'una vigència absoluta i s'estructura a partir d'una teoria dels gèneres en què H. R. Jauss té un paper destacat. Inicialment Jauss elabora una teoria a partir de tres gèneres fonamentals, als quals aplica una sèrie de registres que conformen un model de estructura que ha estat la base de diverses propostes. A partir d'aquest model plantegem un esquema ajustat als continguts i lectures del curs. Tal vegada, com passa sovint en aquestes propostes de caràcter formalista, són d'una rigidesa excessiva. La procedència i factura dels manuscrits poden desmentir la recepció que proposem. Amb tot, és un punt de partida que esperem que sigui útil: un primer abordatge que al llarg del curs tindrem l'ocasió, si cal, de matisar.

Martí de Riquer (1915), professor a la Universitat de Barcelona i a la Universitat Autònoma de Barcelona, president de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona i membre de la Reial Acadèmia de la Llengua Espanyola.

Lectura recomanada

Diversos autors (1968). *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*. Heildelberg: C. Winter Universitätsverlag.

El primer volum està dedicat als problemes i qüestions generals i és on Jauss proposa la seva teoria dels gèneres romànics medievals.

Elements constitutius dels gèneres literaris medievals en el moment de la seva emergència (s. XI-XII)

	Emissor	Receptor	Lloc de recepció	Manera de difusió oral	Forma específica	Ideologia dominant
Èpica	Joglar Poeta professional	Públic indistint	Espais senyorívols Places i camins	Salmòdia o *cantilat*	Conformada sobre la *laisse* (tirada) èpica: uniforme, formulària, intensiva, narrativament efectiva, mnemotècnica	Feudalisme: dominen les fases de territorialització i conquesta
Lírica	Noble en primera instància Joglar	Receptor personal Noblesa Receptor personal Noblesa Públic variat	Cort senyorívola Espais diversos	Cant, sil·làbic o melismàtic	Artificiosa i variada	Feudalisme i les seves característiques regionals occitanes, franceses o peninsulars ibèriques
Narrativa	Clergue (sovint per sol·licitud externa i, després, per voluntat pròpia) Cavaller (a partir sobretot del s. XIII)	Cavaller i dama	Cort i, en particular, espais domèstics femenins	Lectura recitada o declamada	Octosíl·lab apariat: forma contínua de narració seguida ràpida, la sintaxi de la qual s'ajusta a l'estructura de l'apariat (llevat d'innovacions poètiques) Prosa	Cavalleresca (valors individuals i del seu desenvolupant social) Monàrquic: valors que determinen el domini reial absolut.
Dramàtica	Eclesiàstic (drama litúrgic) Frares, joglars i civils (misteris, moralitats) Joglars, actors, *clerici* (estudiants, advocats) (entremesos, farses)	Comunitat de fidels Població urbana i rural Població indistinta: noblesa urbana, burgesia, menestralia, artesanat urbà, camperols	Església Carrers, plaça, temple Plaça, espai públic	Cant gregorià *Contrafacta* gregoriana i primera polifonia Cant i recitat *cantilat*	Mètrica llatina Octosíl·lab apariat: forma més habitual id.	Cristianisme edificant Catequesis cristiana, ordre feudal. Monarquia i valors urbans (burgesia emergent). Valors ciutadans

12. Estructures antropològiques i literatura medieval

Un dels medievalistes més influents del segle XX, deixeble de l'escola dels *Annales* i figura eminent de la Nova Història, **Georges Duby** (1919-1996), va analitzar el significat ideològic de l'esquema trifuncional de la societat feudal. Es va basar en els estudis de l'antropòleg **Georges Dumézil**, que va establir com a principi general de les societats indoeuropees la distribució en tres funcions. Segons Duby, entorn de l'any 1000 el feudalisme deixa enrere els esquemes binaris que oposaven els homes a partir de la seva naturalesa (clergues davant laics, sacerdots davant monjos). A final del segle XI i entre els mitjans intel·lectualment més dinàmics, es dibuixa una societat cristiana, una "casa de Déu", des d'un model trinitari, és a dir, un i triple a la vegada. En aquesta societat ideal es reparteixen els homes segons les funcions que fan, indispensables per al manteniment de la col·lectivitat; així hi ha d'haver els qui resen i, per tant, obren per a la salvació de la comunitat (***oratores***), els qui combaten i defensen la col·lectivitat (***bellatores***) i, finalment, els qui treballen i aporten el sosteniment per a tots (***laboratores***). Inicialment, aquest esquema fa referència a les funcions, sense ser gaire classificatori i jerarquitzant com a la llarga acabarà essent. Pensem que en aquest esquema hi ha la gènesi de la triple partició social que es va mantenir a Europa fins a les revolucions burgeses, la classificació social a partir de clergat, noblesa i un tercer estat.

Lectura recomanada

Georges Duby (1978). *Les trois ordres ou l'imaginaire du féudalisme*. París: Gallimard.

Traducció a l'espanyol:

Georges Duby (1983). *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*. Barcelona: Argot.

Georges Duby (1919-1996) va ser professor a les universitats de Lió, Besançon i Ais de Provença i al Collége de France. Autor de nombroses monografies i director d'obres col·lectives com *Histoire de la vie privée* (1985) i *Histoire des Femmes* (1990-1992).

Hem d'entendre aquest model trifuncional dins un context social i polític en què, per exemple, tant l'ambient herètic com l'augment de les castellanies posaven en dubte el poder central defensat des de l'Església (el papat maldava per atresorar l'autoritat i el poder) o des d'una una idea d'*Imperium* i de reialesa. L'amenaça que representava l'eliminació de jerarquies i la barreja de funcions fa que es recordi un esquema social garantia d'estabilitat en què cada funció està associada a un deure. L'esquema tripartit és el volgut per Déu i, per tant, no pot ser qüestionat.

Una de les obres de més impacte en el camp de la medievalística en els darrers anys ha estat *Etymologies and genealogies. A literary anthropology of the French Middle Age*, d'R. Howard Bloch (Chicago: The University of Chicago Press, 1983). Bloch basa les seves teories en la psicoanàlisis freudiana i l'antropologia de Michel Foucault. La seva obra es va titllar de poc rigorosa des d'un punt de vista històric, d'una lectura molt parcial dels textos literaris, etc. però va centrar el seu interès en un aspecte: el de la genealogia, el qual ha marcat els darrers anys de la medievalística (la històrica i la literària). No hi ha cap mena de dubte que el naixement de les literatures en vulgar a la romània coincideix en allò que els historiadors anomenen *la revolució onomàstica*. Els cavallers tenen noms i cognoms, se singularitzen ells i el seu llinatge com anteriorment

no havia passat. La gran aventura del cavaller del romanç és la cerca de la seva identitat i aquesta es representa tothora en un nom: Lancelot és el Cavaller de la Carreta o Ivain, el Cavaller del Lleó, per exemple.

New Philology i New Medievalism

A final de la dècada dels vuitanta del segle passat, una sèrie de crítics, majoritàriament nord-americans, es va declarar com a grup sota l'apel·latiu de New Philology o New Medievalism. El debat va ser molt intens i encara caldeja. Bàsicament recordaven que tradicionalment la medievalística havia ignorat les teories modernes de la literatura. La filologia es considerava una pràctica textual antiquada i dogmàtica, la qual mitjançant la paleografia, la gramàtica històrica o la crítica textual havien reduït els monuments de la literatura medieval a simples documents. Aquesta distinció entre monument i document ja l'havia utilitzat Zumthor per a referir-se, d'una banda, als textos amb valor literari i, de l'altra, als textos de valor merament informatiu, documental. Davant d'aquest retrets, la filologia de la "vella guàrdia" va respondre també amb contundència. Sense coneixements de paleografia, de crítica textual o de morfosintaxi antiga no es pot parlar de filologia, sinó d'una altra cosa. Sense erudició no s'arriba amb garanties al text.

Del segle VI al X-XI, en principi, un aristòcrata només disposava d'un nom, el qual pertanyia a l'estoc del seu grup de parentiu. D'entrada, cal fer la remarca que el concepte família està bandejat per l'antropologia històrica quan es refereix a l'edat mitjana, ja que en aquella època s'entén per ***familia*** els qui viuen sota la protecció d'un superior (senyor, rei o papa) i el serveixen en comú. El cas català ha estat ben estudiat, en què ja des del segle X s'estén l'ús del patronímic que caracteritza l'individu, per bé que l'homonímia tampoc no és absent. Fins a la fi del segle IX s'amplia la possibilitat de fer una petita variació, sobretot pel que fa als noms compostos d'origen germànic. Del segle IX al segle XI s'observa la repetició pura i simple del mateix nom que passa de l'avi al nét. No és fins als segles XI-XII que en l'aristocràcia s'estén el costum de l'ús del patronímic, lligat a un nom, el qual pren el valor individual de nom de pila. En el cas de l'aristocràcia, el patronímic era justament el nom del castell considerat com a representant del bressol patrilineal. És doncs en aquest període en què es reorganitzen les aliances de l'aristocràcia i la seva fixació sobre una base territorial on el castell és a la vegada el punt d'ancoratge i el símbol.

A aquesta transformació de les estructures de poder i de l'organització del parentiu correspon una evolució en l'ús del noms propis, els quals tenen un senyal explícit de la "territorialització" de l'aristocràcia. No debades, s'ha relacionat l'elaboració d'un sistema antroponímic amb el naixement ulterior de l'heràldica.

El terme *patrilineal*

Per *patrilineal* entenem l'organització d'un grup social en què el parentiu o la pertinença al grup és determinada per l'ascendència paterna; diferent, doncs, de l'estructura matrilineal que està determinada per l'ascendència materna.

Sobre l'organització social i de parentiu n'haurem de parlar sovint. La *fin'amors* es presenta sempre com una relació adulterina, sense que per això sembli que posi en perill les estructures de poder més elementals. Entre les relacions de parentiu més singulars en l'edat mitjana sobresurten les de nebot-oncle. És una de les estructures de parentesc que es consoliden a final del segle X, segons la qual l'oncle matern cedeix la seva filla al seu nebot; és a dir, s'acordaven

unes aliances (és així com l'antropologia anomena els matrimonis) entre cosins creuats. En la ficció seran especialment recordades les de Rotllan-Carlemany, Guillem-Vivien o Tristany - el rei Marc.

En definitiva, un seguit de situacions que posen en evidència que l'antropologia és una línia d'investigació necessària també en la historiografia literària, perquè en l'organització del parentiu es troba un dels focus més problemàtics de la societat medieval.

Bibliografia

Bisson, T. N. (2010). *La crisis del siglo XII. El poder, la nobleza y los orígenes de la gobernación europea*. Barcelona: Crítica.

Bloch, R. H. (1983). *Etymologies and genealogies. A literary anthropology of the French Middle Age*. Chicago: The University of Chicago Press.

Bodel, J. (1989). *La Chanson des Saisnes*. A. Braseur (ed.). Ginebra: Librairie Droz.

Bruyne, E. de (1987). *La estética de la Edad Media*. Madrid: Visor.

Capellanus, A. (1985). *De amore / Tratado sobre el amor*. Inés Creixell (ed. i trad.). Barcelona: El Festín de Esopo.

Cavallo, G.; Chartier, R. (editors) (1998). *Historia de la lectura en el mundo occidental*. Madrid: Taurus.

Curtius, E. R. (1999). *Literatura europea y edad media latina*. Mèxic: FCE.

Daniel, A. (1994). *Poesías*. Martín de Riquer (ed.). Barcelona: Sirmio.

Diversos autors (1968). *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*. Heildelberg: C. Winter Universitätsverlag.

Duby, G. (1983). *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*. Barcelona: Argot.

Duby, G. (1990). *El Amor en la edad media y otros ensayos*. Madrid: Alianza Editorial.

Eco, U. (1990). *Art i bellesa en l'estètica medieval*. Barcelona: Destino.

Flori, J. (2001). *Caballeros y caballería en la Edad Media*. Barcelona: Paidós.

Flori, J. (2001). *La caballería*. Madrid: Alianza Editorial.

Frappier, J. (1968). "Littérature médiévale et littérature comparée". A: *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters* (pàg. 148). Heildelberg: C. Winter Universitätsverlag.

Febvre, L. (2001). *Europa, génesis de una civilización*. Barcelona: Crítica.

Gourevitch, A. (1983). *Les catégories de la culture mediévale*. París: Gallimard.

Gourevitch, A. (1986). *Contadini e Santi: problemi della cultura medievale nel Medioevo*. Torí: Einaudi.

Heather, P. (2010). *Emperadores y bárbaros. El primer milenio de la historia de Europa*. Barcelona: Crítica.

Heers, J. (1992). *Le Moyen Age, une imposture*. París: Perrin.

Jauss, H. R. (1991). "Alteridad y modernidad de la literatura medieval". A: Alan Deyermond (ed.). *Historia y crítica de la literatura española. Edad Media* (vol. 1/1, pàg. 26-35). Barcelona: Crítica.

Jeauneau, E. (1995). *"Translatio Studii". The Transmission of Learning: A Gilsonian Theme*. Toronto: Pontifical Institute Of Mediaeval Studies.

Keen, M. H. (2010). *La caballería: la vida caballeresca en la Edad Media*. M. de Riquer (prol.). Barcelona: Ariel.

Köhler, E. (1990). *La aventura caballeresca: ideal y realidad en la narrativa cortés*. Barcelona: Sirmio.

Le Goff, J. (2003). *¿Nació Europa en la edad media?* Barcelona: Crítica.

Lewis, C. S. (1988). *The allegory of love: a study in medieval tradition*. Oxford: Oxford University Press.

Montoya, J.; De Riquer, I. (1998). *El prólogo literario en la Edad Media*. Madrid: UNED.

Parkes, M. B. (1998). "La alta edad media". A. G. Cavallo; R. Chartier (ed.). *Historia de la lectura en el mundo occidental* (pàg. 135-156). Madrid: Taurus.

Pastoureau, M. (1990). *La vida cotidiana de los caballeros de la Tabla Redonda*. Madrid: Temas de Hoy.

Pastoureau, M. (1992). *El vestit del diable: una història de les ratlles i dels teixits ratllats*. Barcelona: La Campana.

Pastoureau, M. (2006). *Breve historia de los colores*. Barcelona: Paidós.

Pastoureau, M. (2010). *Azul: historia de un color*. Barcelona: Paidós.

Paz, O. (1993). *La llama doble*. Barcelona: Seix-Barral.

Renzi, L. (1982). *Introducción a la filología románica*: Madrid: Gredos.

Rougemont, D. de (1996). *Amor, lírica y Occidente*. Barcelona: Kairós.

Rubio Tovar, J. (2004). *La vieja diosa. De la filología a la posmodernidad* (pàg. 382-387). Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos.

Schnell, R. (1985). *Causa amoris. Liebeskonzeption und Liebesdarstellung in der Mittelalterlichen Literatur*. Berna/Munic, Wilhelm Fink.

Schnell, R. (1985). "L'amour courtois en tant que discours courtois sur l'amour". *Romania* (t. 110, núm 1-2, pàg. 72-126, 331-363).

Sergi, G. (2000). *La idea de Edad Media. Entre el sentido común y la práctica historiográfica*. Barcelona: Crítica.

Steiner, G. (1991). *Presencias reales*. Barcelona: Destino.

Zambon, F. (1998). *Paratge. Els trobadors i la croada contra els càtars*. Barcelona: Columna.

Zumtor, P. (1989). *La letra y la voz: de la "literatura" medieval*. Madrid: Castalia.

Annexos

Annex 1

Consejo de Redacción, F. C. i M. J. "Entrevista con Hans Robert Hauss" [Entrevista feta el 15-11-1996]. *Salud Mental y Cultura* (núm. 118, pàg. 314).

Para un viejo crítico como Curtius, "moderno" sería un tópico literario, por lo que trataría de mostrar la supervivencia de la Antigüedad en nuestra cultura. En cambio, usted subraya el cambio histórico *de la conciencia de la modernidad y, como dice, analiza "la* alteridad *de un pasado mediante la autocomprensión histórica de una nueva actualidad".*

El libro de Curtius, *Literatura europea y Edad Media latina*, tuvo gran éxito en los años posteriores a la guerra. Sin embargo, para mí y para los amigos de mi generación es el representante no solamente del tradicionalismo (incluyendo su posición política) sino, más bien incluso, de la *metafísica de la tradición*. Lo que cuenta para él es la necesidad de mantener la autoridad de la literatura antigua a través del tiempo, independientemente del sujeto que interviniese, del escritor que produjera un texto y de su receptor en un tiempo dado. La tradición continuaba, pues, "por sí misma"... Mi postura es la opuesta. La tradición no se transmite por sí misma, sino que la clave reside en las *actividades* de los que escriben y leen en cada momento: esa es la idea básica de mi "teoría de la recepción". Al rehabilitar al lector, y considerar siempre que todo autor antes ha sido también lector, estoy dando precisamente respuesta al tradicionalismo de Curtius.

Ha escrito que la "historia de las mentalidades" supone, en parte, una teoría de la recepción, lo que le aproximaría a las investigaciones de la escuela de Annales, *por ejemplo en historia de la Edad Media. La "nueva historia", ¿incluiría también el aumento del campo social propia de sus estudios sobre literatura medieval*?

Mi interés por la literatura de la Edad Media estaba motivado, de antemano, por un proyecto científico común con los medievalistas alemanes de la posguerra, que se habían quedado fuera de la investigación internacional. Tratamos de hacer un gran manual de literatura románica medieval donde colaboraban también mis conocidos en Italia y Francia e incluso, por cierto, colaboró al principio Martín de Riquer, quien se retiró muy pronto. Queríamos *reescribir* la literatura medieval a la vez que proponíamos una teoría de los géneros literarios siguiendo los principios de la llamada "escuela de la historia de la forma" alemana, intentando recrear la posición vital en que se producía cada texto o cada género literario.

De este modo, seguíamos tal vez una análoga concepción a la de la historia de las mentalidades francesa. Quizá trabajábamos en paralelo –pues ningún texto, para unos y otros, es una especie de *ens causa sui*–, pero introdujimos, eso sí, como novedad frente a esa corriente historiográfica, la reedificación del "horizonte de espera" de cada obra, que, como saben, caracteriza mi propia aportación... Otros trabajos, como los que luego hizo Duby (*Guillermo el Mariscal, El domingo de Bouvines*), me han interesado mucho, y estimo, desde luego, su capacidad de reconstrucción, pero son muy posteriores a aquella época a la que acabo de referirme.

Annex 2

El modelo de las tres funciones sociales, este postulado, esta evidencia, cuya existencia no ha sido jamás comprobada, que ha sido evocado sólo en sus relaciones con una cosmología, con una teología y claro está, con una moral que sirve de cimiento a una de estas "formaciones discursivas polémicas" que son las ideologías, colocando pues al servicio de un poder, una imagen simple, ideal, abstracta de la organización social, ¿qué relaciones mantiene este modelo, con lo concreto de las relaciones sociales? La ideología, lo sabemos bien, no es un reflejo de lo vivido, sino un proyecto de acción sobre él. Para que la acción tenga alguna posibilidad de ser eficaz, la disparidad entre la representación imaginaria y las "realidades" de la vida no debe ser demasiado grande. Pero a partir del momento en que el discurso ha sido comprendido se cristalizan nuevas actitudes que modifican la manera que poseen los hombres de percibir la sociedad a la que pertenecen. Observar el sistema en el que se encuentra englobado el esquema de los tres "órdenes", en el momento en que aparece en el reino de Francia, intentar seguirle entre 1025 y 1225 en sus éxitos y en sus infortunios, supone enfrentarse con uno de los problemas centrales que se plantean en la actualidad a las ciencias del hombre, el de las relaciones entre lo material y lo mental en la evolución de las sociedades.

Georges Duby (1983). *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo* (pàg. 29). Barcelona: Argot.